

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Економічний факультет

Кафедра економіки підприємства

До захисту допускається

Завідувач кафедри _____

д.е.н., професор Михасюк І.Р.

„_____“ _____ 20__р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА (МАГІСТЕРСЬКА) РОБОТА
«ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ»

Виконав студент групи ЕкпМ – 21с
галузі знань 07 «Управління та
адміністрування» спеціальності 076
«Підприємництво, торгівля та біржова
діяльність»

Польчен В.І.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи д.е.н., доцент Урба С. І

(посада, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

ВСТУП

Ефективний розвиток аграрної сфери України відіграє значну роль для зміцнення продовольчої безпеки країни та розвитку сучасної ринкової економіки. Україна – аграрна країна, саме аграрний сектор здійснює вагомий внесок в функціонування національної економіки, формує експортний потенціал та продовольчу безпеку держави. Аграрний сектор характеризується динамічним розвитком, але постає питання, чому агропромисловий бізнес часто є збитковим, чому, коли почалась пандемія COVID-19, на полицях в магазинах було пусто? Серед проблем агропромислового підприємництва визначається: відсутність стратегії та пріоритетів розвитку аграрних підприємств, неврегульованість логістичних та торговельних зв'язків між основними структурами агропромислового бізнесу.

Саме тому була обрана дана тема дослідження, адже проблеми сучасного аграрного сектору потребують сучасних рішень, для забезпечення продовольчої безпеки країни. Постає питання формування стратегії розвитку агропромислового комплексу, яка має в собі поєднати новітні знання, техніко-технологічні процеси виробництва та зарубіжний досвід. Як наслідок формування нового напрямку розвитку аграрного сектору, ми отримаємо позитивний як економічний, так і соціальний ефект.

Питанням проблем функціонування та розвитку аграрного сектора економіки приділяли увагу такі вітчизняні за зарубіжні вчені як: Р. Слав'юк, В. Федоряк, В. Балабанов, О. Гудзинський, О. Гудзь, М. Дем'яненко, Г. Андрусенко, М. Садиков, Ю. Білик, Н. Прокопенко, П. Саблук, О. Сенишин, О. Шпикуляк, В. Савченко, В. Юрчишин. А такі вчені як Л. Дейнеко, Б. Данилишин, О. Власюка, В. Засанський, В. Криворотова, М. Крупка, В. Мартинюк, І. Мойсеєнко, А. Мокія, О. Підхомний, В. Пірумова, Б. Пшика, А. Чечіль, І. Ревак, З. Варналія, В. Щекович, О. Юрчишина, В. Франчук, С. Кваша, В. Ткаченко, О. Гойчук присвятили свої праці дослідженню

теоретико-методологічних положень і прикладних проблем забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави.

Метою кваліфікаційної роботи є обґрунтування теоретичні, науково-методологічні засади та розроблення практичних рекомендацій щодо розвитку аграрного підприємництва в системі забезпечення продовольчої безпеки України.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання:

- дослідити сутність та особливості функціонування аграрного сектора України;
- розглянути параметри розвитку аграрного підприємництва та забезпечення продовольчої безпеки держави;
- проаналізувати стан аграрного сектора України, визначити основні проблеми та тенденції його розвитку;
- оцінити рівень продовольчої безпеки, особливо проблеми самозабезпеченості продуктами харчування населення;
- провести діагностику функціонування організаційних форм аграрного підприємництва;
- запропонувати шляхи вдосконалення розвитку аграрного підприємництва в системі забезпечення продовольчої безпеки;
- розглянути зарубіжний досвід розвитку аграрного сектора економіки.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку аграрного сектора в системі забезпечення продовольчої безпеки України.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та науково-прикладні аспекти визначення пріоритетів розвитку аграрного підприємництва в системі забезпечення продовольчої безпеки України.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. При узагальненні теоретичних основ про аграрне підприємництво та продовольчу безпеку було використано методи аналізу та синтезу, абстрагування, індукції, дедукції, узагальнення. Дані методи було

використано у першому розділі. У другому розділі при аналізі стану та ефективності роботи сучасного аграрного сектору та рівня продовольчої безпеки України було використано метод статистичного аналізу та графічний метод. Для третього розділу при формування стратегій розвитку на основі актуальних проблем та зарубіжного досвіду було використано цілісно-орієнтований, програмно-цільовий методи та метод ситуаційного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукові положення магістерської роботи допомагають обґрунтувати теоретико-методологічних основ і розробки науково-практичних рекомендацій щодо формування стратегії розвитку аграрного сектору в системі забезпечення продовольчої безпеки України. У роботі було запропоновано шляхи розвитку аграрного підприємництва на основі пошуку способів вирішення актуальних проблем сільського господарства, впровадження інновацій та застосуванні зарубіжного досвіду в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці науково-методичних пропозицій та практичних рекомендацій щодо шляхів покращення стану аграрного підприємництва та продовольчої безпеки України.

У першому розділі роботи було розглянуто загальні теоретичні поняття аграрного підприємництва та параметри його розвитку в системі забезпечення продовольчої безпеки України.

У другому розділі проаналізовано загальний сучасний стан, ефективність та тенденції розвитку аграрного підприємництва в Україні. В межах розділу особливу увагу приділено організаційно-правовим формам господарювання в аграрному секторі, а також визначенню рівня продовольчої безпеки держави.

У третьому розділі запропоновано стратегічні напрямки розвитку аграрного підприємництва, ґрунтуючись стратегіях та пріоритетних напрямках розвитку потенціалу аграрного сектора в системі забезпечення продовольчої безпеки та застосовуючи досвід інших країн.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Сутність та особливості аграрного підприємництва

В сучасних умовах економіка охоплює усі сторони життя людини, які пов'язані із задоволенням її фізіологічних і духовних потреб. Щоб підтримувати необхідний рівень життєдіяльності, людям необхідні так звані товари першої необхідності, серед яких продукти харчування. Ці товари створюються на підприємствах промисловості та сільського господарства при участі допоміжних і обслуговуючих підприємств.

Виникнення концепції "аграрного бізнесу" припадає на кінець 50-х років двадцатого століття у Західній Європі та Сполучених Штатах Америки. Концепція була розроблена в наукових роботах американськими дослідниками Дж. Девісом і Р. Голдбергом. Вони сформулювали визначення «агробізнес», як суму всіх операцій пов'язаних з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, переробкою і розподілом сільськогосподарської продукції та наданням послуг у сфері ресурсного забезпечення сільського господарства[49]. Станом на сьогодні агробізнес є однією з основних форм підприємництва в аграрному секторі економіки України. У цю сферу залучаються всі виробничі та обслуговуючі фірми й організації, що функціонують у сфері агропромислового комплексу.

Досліджуючи економічну літературу по даній темі можна дійти висновків, що науковці й досі не знайшли єдиного тлумачення та особливостей всього, що відноситься до підприємництва в аграрному секторі. Для початку потрібно визначити тлумачення поняття «підприємництво». Щодо цього поняття погляди сходяться, і в більшості джерел воно трактується як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик, господарська діяльність задля досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Джеффри Сакс у своїх наукових працях на тему агробізнесу дає наступне визначення: «Сьогодні термін «агробізнес» описує взаємовідносини між сільським господарством, переробною промисловістю, логістичними та дистриб'юторськими компаніями, що транспортують та реалізують сільськогосподарські товари» [32]. А на думку українського економіста В.М. Жука поняття «агробізнес» охоплює значну кількість галузей економіки, які пов'язані між собою виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції та створюють послідовний цикл технологічних процесів: вихідний продукт однієї галузі є вхідним продуктом або засобом виробництва для іншого [8]. Також автор розділяє агробізнес за основними видами діяльності, а саме: виготовлення сільськогосподарської продукції та сировини; переробка та виготовлення товарів; реалізація готової продукції. Також науковець виділяє ще один спеціальний вид агробізнесу – бізнес у сфері послуг та фінансів.

Агропромисловий бізнес можна також поділити з масштабом та організаційною формою на малий, середній та великий. Малим називається маленьке фермерське господарство, яке характеризується незалежним управлінням власним капіталом, локальною сферою діяльності та невеликим обсягом виробництва. Середнім є підприємства, які мають невеликий технологічний ланцюжок, наприклад переробні. До великих відносимо агропромислові комбінати та об'єднання, агроконсорціуми, акціонерні товариства, різні форми кооперації, агрохолдинги [8].

У Британській енциклопедії сказано, що поняття «агробізнес», як частина національної економіки, охоплює виготовлення сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, а також їх переробку, транспортування та продаж [50, с.153].

Цікава модель агробізнесу була запропонована британським професором Аланом Хоскінгом. Він виділив два важливі аспекти макросередовища аграрного бізнесу: поділив його на різні сфери за умовами діяльності: економічними, соціально-культурними, політичними, географічними, правовими тощо, та охарактеризував його як модель взаємодії шести основних функцій бізнесу із зовнішніми блоками, а саме: 1) ведення фінансів і обліку – з блоком "ринок грошей,

банки, інвестори"; 2) управління персоналом – з ринком робочої сили; 3) оборотні та необоротні активи – з ринком матеріально-технічного та ресурсного забезпечення; 4) маркетинг – з ринком послуг по просуванню товарів та реклами; 5) усі чотири вищеперераховані функції забезпечують функціонування п'ятої - виробничої; і шостою функцією є менеджмент – організація, контроль та координація виробничої діяльності [1].

У зарубіжній літературі можна зустріти відмінні від «агробізнесу» поняття, які також характеризуються як сукупність взаємопов'язаних галузей з виробництва, переробки та транспортуванням сільськогосподарської продукції, забезпечення населення продуктами харчування. Прикладами таких понять є «харчовий сектор», «продовольча система» та інші, які виживаються з «агробізнесом» як синоніми. З даних визначень можна поділити агробізнес на три сектори: висхідний, який включає в себе фондоутворювальні виробництва; низхідний, що включає збут, зберігання, транспортування та переробку продукції, та сектор, що їх поєднує – сільське господарство.

Сьогодні економічні відносини в агробізнесі характеризуються комплексом з "продуктового ланцюга" та маркетингу, а не просто виробництвом у сфері сільського господарства. Таку ж думку мають і вітчизняні вчені В.Ф.Семенов, І.Ю.Сіваченко, В.П. Федоряк та ін. Вони характеризують агробізнес, як комплекс, що складається з підприємництва у сфері виготовлення засобів виробництва для аграрної сфери, у сільськогосподарському виробництві, у сфері переробки і реалізації продукції, допоміжних та обслуговуючих сфер з забезпечення виробництва чи просування товару, а також відносять до аграрного бізнесу все населення як кінцевих споживачів сільськогосподарських товарів [35].

Не схожою на попередні є думки інших українських науковців, таких як Г.О. Андрусенко, В.Д. Савченко, М.А. Садиков та інших. Під поняттям агробізнес вони розуміють економічні відносини між людьми щодо організації власної справи, пов'язаної з використанням землі з метою отримання прибутку [49]. Схожою

думкою володіє також Р. Слав'юк, який говорить, що аграрний бізнес – це організована й оформлена юридично однією чи декількома людьми справа у сфері сільськогосподарського виробництва, переробки та реалізації його результатів,, а також обслуговування процесу сільськогосподарського виробництва з метою отримання прибутку. Ефективним автор називає управління агропромисловим бізнесом, коли його власники безпосередньо, а не опосередковано беруть участь в організації бізнес-процесів, результати яких прямо впливають розмір їх доходів [38].

На думку Генадія Ігоровича Мостового агробізнес – це форма господарювання або комплекс видів підприємницької діяльності в аграрному секторі, що задіяні у виробництві сільськогосподарської продукції та засобів сільськогосподарського виробництва, а також їх зберіганням, переробкою, транспортуванням та доставкою до споживачів [18].

Сіваченко І.Ю поділяє агробізнес на три взаємопов'язані функціональні рівні. Першим рівнем науковець вважає діяльність фермерських господарств, кооперативів та агропромислових об'єднань. Другий рівень представляє агропромисловість на рівні національної економіки. Третій рівень – міжнародна агропродовольча система [36]. За визначенням автора, третій рівень, тобто міжнародна агропродовольча система, є глобальним багатогалузевим та багатофункціональним комплексом з реалізації продукції агропромислової сфери на світовому ринку. Відносини на цьому ринку базуються на міжнародному поділі праці та глобалізації національних агропромислових ринків.

Сьогодні в аграрному секторі України існують певні аспекти, що викликають складності у розвитку аграрного підприємництва. Вони пов'язані з нестачею грошових заощаджень, тобто первинного капіталу у потенційних підприємців, відсутністю належного законодавства, яке б гарантувало юридичну безпеку підприємців, їх можливість отримувати і розпоряджатися доходами, та захист прав власності на і так досить застарілу та малочисельною матеріально-технічною базу.

Для вільного розвитку аграрного підприємництва важливе значення має підтримка з боку держави та дотримання концепцій демонополізації та роздержавлення, а також певних принципів розвитку:

1) на аграрному ринку повинні існувати підприємства усіх форм власності: приватної, державної, колективної. Це забезпечить значні можливості для розвитку та більш стійкі ринкові відносини [28];

2) для стійкості аграрної економіки, особливо в екстремальних умовах, існує потреба у поєднанні різних організаційних форм підприємництва, наприклад: приватних агрофірм, державних підприємств, колективних, сімейних та індивідуальних господарств, акціонерних і пайових товариств [28];

3) враховуючи нерівномірність розселення населення по території держави, а також кліматичні та економіко- та фізико-географічні особливості регіонів, різницю у складі та властивостях ґрунтів необхідно поєднувати підприємства різних розмірів незалежно від форм власності, наприклад власні господарства людей з цехами аграрних підприємств. Важливо розуміти, що дані чинники мають прямий вплив на розмір господарств, і саме тому з'являється необхідність у подібних коопераціях [28];

4) важливим фактором розвитку будь-якого підприємства є спеціалізація та професіоналізм його працівників, і чим менше підприємство, тим значиміший цей фактор. У свою чергу спеціалізація персоналу породжує необхідність у кооперації, і як показує практика розвинених країн, даний спосіб ведення бізнесу малим підприємствами є доволі ефективним [28];

5) аграрні підприємства повинні робити все, щоб не допустити концентрації та централізації виробництва, оскільки це призведе до некерованості усього підприємства. Для успішного розвитку варто діяти на основі дрібного аграрного підприємництва з дотриманням оптимальних розмірів господарств [28];

б) створення нової матеріально-технічної бази є нездійсненим завданням для багатьох аграрних підприємств. Шляхом для розвитку малого підприємництва є

використання на перших етапах наявної матеріально-технічної бази виробництва продовольства і поступовому її оновленню, модернізації, доукомплектації та розширення [28].

Підсумовуючи викладене можна зробити висновок, що в агробізнесі усі галузі є взаємозалежними та об'єднаними в так званий «товарний ланцюжок» технологічно, економічно та організаційно, має на меті отримання прибутку за забезпечення населення продовольчими товарами, а також є прогресивною і високоефективною формою спільної організації виробництва.

1.2 Параметри розвитку аграрного підприємництва та забезпечення продовольчої безпеки держави

Продовольча проблема супроводжувала людство з перших днів його існування. Перехід на ринкову систему господарювання в цілому вирішив проблему фізичної доступності українців до продовольчих товарів. Однак, незважаючи на стабільно високий рівень насиченості продовольчого ринку продуктами основних товарних груп, відзначається, стійка тенденція падіння рівня споживання в розрахунку на душу населення.

Забезпечення необхідного рівня продовольчої безпеки можливе за умови дієвого державного регулювання аграрного сектора, що передбачає: усунення кризових явищ в аграрному секторі та підвищення ефективності його діяльності.

Для більш детального розуміння аграрного сектору потрібно розуміти його характер та структуру. Досліджуючи дане питання, перш за все варто розділити його на окремі сфери, кожна з яких несе свій вклад у функціонування аграрного виробництва. В його основі знаходиться сільськогосподарське виробництво, як головний виробник продукції тваринництва та рослинництва, продуктів харчування, а також сировини для переробної промисловості. Від діяльності та процесів цієї сфери залежить загальний стан харчової промисловості, ціни на ринку продуктів

харчування та сировини для переробної промисловості, а також їх наявність та доступність населенню, що в свою чергу створює глобальні загрози, а саме для економічної та продовольчої безпеки країни.

Крім сільськогосподарського виробництва можна виділити ще дві галузі, а саме: переробна та допоміжна. Переробна промисловість займається виготовленням продуктів харчування, а також забезпеченням сировиною інших галузей, таких як військової, текстильної, фармацевтичної, косметичної та інших. До допоміжної можна віднести комбікормову промисловість, виробництво мінеральних добрив і мікробіологічна промисловість, будівництво та обслуговування сільськогосподарської техніки та споруд.

На сьогоднішній день існує велика кількість природніх чинників, що впливають функціонування на усього агропромислового комплексу, а також чинників, що залежать від людини.

До природніх чинників, від яких залежить діяльність агропромислових підприємств, можна віднести кліматичні умови, середню річну температуру, вологість, склад ґрунтів, кількість опадів впродовж року, тривалість вегетативного циклу, рельєф місцевості, кількість сонячних днів та сонячної радіації, наближеність до водних ресурсів. Ці чинники впливають на розміщення та спеціалізацію агропромислових підприємств, вибір сільськогосподарських культур та тварин для вирощування відповідно до території, вартість виробництва, кількість виготовленої продукції за певних проміжок часу. Варто додати, що ще однією особливістю сільськогосподарського виробництва є його не мобільність. Дана особливість пов'язана з основним ресурсом агропромисловості – землею. По-перше, земельну ділянку не можна перемістити в інших регіон, кліматичні умови, наблизити до ринку збуту, водяних чи трудових ресурсів. По-друге, збільшення площі земельної ділянки можливе за умови купівлі чи оренди іншої, що може бути неможливим за природніх чи людських факторів. Також земля, як ресурс не зношується, але втрачає свою якість та властивості, а отже потребує певного догляду та дотримання правил та

технологій використання. Ще однією особливістю сільського виробництва є відсутність можливості його зупинки на якийсь проміжок часу, адже неможливо зупинити ріст рослин чи тварин на якийсь проміжок часу.

Також варто виділити проблему збиранням, транспортуванням та зберіганням продукції сільськогосподарського виробництва, адже вся продукція рослинництва повинна бути зібрана до певного моменту: перезрівання чи холодів, і значна частина продукції має короткий термін зберігання навіть у спеціальних умовах, наприклад м'ясо-молочні продукти, ягоди, фрукти та інші. Також багато продуктів є м'якими чи крихкими, що сильно ускладнює їх транспортування та збільшує витрати через додаткове пакування та пошкодження продукції, наприклад: яйці, м'які овочі та фрукти (стигли томати, сливи, виноград та інші).

Сукупність людських чинників є дещо складнішою, оскільки даний вплив залежить від діяльності, потреб, поглядів та рішень окремих індивідів, групи людей, організацій, об'єднань, держави та світової спільноти. Поділити їх можна на соціально-економічні та політичні. До соціально-економічних відносимо наявність трудових ресурсів, потреба у забезпеченні суспільства продуктами харчування, забезпечення економічної та продовольчої безпеки держави, наявність необхідної матеріально-технічної бази, знань та наукових досліджень, географії та процесів на міжнародному ринку.

Політичними чинниками є підтримка та захист державою агропромислового сектору, розробка відповідної законодавчої бази та податкової та митної політики, підтримка малих господарств та національних виробників на внутрішньому та міжнародному ринках. Також держава повинна підтримати розвиток сільських територій, забезпечити належний рівень життя, можливостей, освіти, культурного розвитку сільського населення, доступу медичних та соціальних послуг та можливість отримувати конкурентоспроможну заробітною платню.

Ще одним чинником є введення та дотримання агропідприємствами та домашніми господарствами екологічних норм, а саме:

- технічних вимог – вимоги щодо безпеки продукції, стандартизації, упаковки, маркування;
- санітарних та фітосанітарних вимог – вимоги щодо дотримання норм безпеки продуктів та кормів, захисту здоров'я рослин, тварин та людей;
- екологічні вимоги – вимоги пов'язані з дотриманням підприємствами норм, що стосуються використання добрив, добавок, засобів обробки, а також відходів аграрних підприємств.

Отже, беручи до уваги площу та географічне розташування України, доступ до водних ресурсів, наявність різних типів ґрунтів, зокрема значної кількості чорноземів, значної матеріально-технічної бази та трудових ресурсів, наявність наукових розробок та виходів на світовий ринок, можна зробити висновок, що наша держава має значний потенціал у сільськогосподарському виробництві. Тому для розвитку аграрного сектору країні необхідне державна підтримка вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції, а також розробка митного контролю імпортової продукції для захисту національних виробників від іноземної конкуренції.

Забезпечення продовольчої безпеки повинно здійснюватися якісними продуктами харчування відносно до кожного громадянина та місця його проживання. Займаються цим безпосередньо органи державного та місцевого управління. Захист продовольчої безпеки також закріплено у законодавстві як пріоритетна сфера національної безпеки. У законі України № 2469-VIII від 21.06.2018 (стаття 1) «Про основи національної безпеки України» зазначено, що «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам...» [9]. А в законі «Про продовольчу безпеку України» надано наступне визначення: «продовольча безпека України – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої держава гарантує фізичну і економічну доступність та якість

життєво важливих продуктів харчування населенню згідно з науково обґрунтованими наборами продуктів харчування, підтримує стабільність продовольчого забезпечення населення та забезпечує продовольчу незалежність тобто стан продовольчого забезпечення, за якого фізична та економічна доступність життєво важливих продуктів харчування для населення забезпечується за рахунок вітчизняного виробництва цих продуктів та запасів державного матеріального резерву, на рівні, що визначається цим законом» [31]. Також варто ще додати Закон України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» в шостій статті якого сказано, що у пріоритетах державної аграрної та сільськогосподарської політики є забезпечення продовольчої безпеки держави [10].

Вагомий внесок у теорію і практику забезпечення продовольчої безпеки України внесли такі фахівці, як: В.Р. Андрійчук, В.І. Богачова, П.П. Борщевський, В.С. Балабанов, Ю.Д. Білик, Б.М. Данилишин, Л.В. Дейнеко, О.І. Гойчук, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, В.Г. Ткаченко, А.М. Чечіль, В.В., Щекович О.С., Юрчишина, та ін. Проте сучасне трактування продовольчої безпеки є дещо відмінним від праць науковців, проте основа у всіх визначеннях є однаковою: населення повинно бути стабільно забезпеченим продуктами харчування. У літературі зустрічаються три підходи до визначення продовольчої безпеки. У першому підході йдеться про продовольчу безпеку як гарантоване забезпечення громадян продуктами харчування у необхідній для повноцінного життя та задоволення потреб кількості. У даному підході не вбачається різниці у шляхах забезпечення, це може бути як власне виробництва, так імпортована продукція. Це визначення використовують переважно економісти з країн з розвинутою ринковою економікою, а також деякі вітчизняні науковці [47].

Другим підходом є розуміння продовольчої безпеки як здатності країни самостійно забезпечити себе необхідним переліком та кількістю продуктів

харчування. Відповідно до цього визначення для досягнення продовольчої безпеки необхідно виконати наступні завдання:

- забезпечити необхідну кількість продуктів харчування для забезпечення здорового та активного життя;
- забезпечити підтримку достатнього рівня платоспроможності населення;
- захистити вітчизняних виробників та населення від іноземних компаній та імпортозалежності [11].

Прихильники третього підходу виділяють два критерії для забезпечення продовольчої безпеки: наявність в країні достатнього обсягу та переліку товарів для забезпечення потреб, а також здорового та повноцінного харчування громадян, а також доступність цих товарів для усього населення [44].

Усі ці підходи акцентують увагу передусім на особистих інтересах у проблемі забезпечення своїх першочергових потреб, доступу до продуктів харчування, та можливості їх купівлі. Рівень продовольчої безпеки є показником економічної стійкості держави на міжнародній арені, показує здатність країни підтримувати свій позитивний міжнародний імідж, конкурувати на міжнародному аграрному ринку, залучати додаткові інвестиції і що найголовніше це забезпечувати населення повноцінним здоровим харчуванням та якісною продукцією харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів. Також це є показником економічної ефективності мобілізації державою внутрішніх ресурсів і агропромислового комплексу країни, виробництва та забезпечення громадян сільськогосподарською продукцією та продовольством лише за допомогою власних потужностей, і тим самим гарантувати економічну самостійність та незалежність від імпорту. До всього перерахованого вище варто додати, що по рівню продовольчої безпеки можна також визначити кількість зайнятого населення в аграрному секторі економіки, проаналізувати ефективність та продуктивність праці, рівень розвитку за забезпеченості сільських територій, а також соціальний захист та підтримку

сільського населення та громадян, зайнятих у сільськогосподарському виробництві [15].

Науковець А. Орлов описав у свої працях цікавий підхід до розуміння продовольчої безпеки. Він описував її поглибленням диференціації доходів та споживання білка тваринного та рослинного походження [2]. У свою чергу Р. Гумеров, В. Назаренко та Д. Павлов пояснюють продовольчу безпеку як забезпечення населення продовольством на достатньому рівні для здорового харчування разом із зменшенням імпортозалежності країни, захистом національних виробників та націлення на самозабезпечення сільськогосподарськими продуктами [2]. Також вони надають наступні критерії для аналізу продуктової безпеки:

- обсяг імпортованих товарів у натуральній величині;
- відсоткове співвідношення імпортованих товарів;
- зміна обсягів національного виробництва;
- зміна величини продажів товарів національного виробництва;
- ефективність завантаження та залучення вітчизняних потужностей;
- залучення трудових ресурсів;
- диференціація споживання основних товарів за групами населення з різними доходами [2].

Цікавий погляд висловила у своїх працях З. Біктімірова. Вона визначає продовольчу безпеку високою купівельною спроможністю громадян, наявністю достатньої кількості продуктів харчування та їх доступністю для населення. Також вона описала показники, що можуть описати продовольчу безпеку:

- Населення повинно поживати не менше необхідної кількості для нормального життя калорій щодня;
- Об'єм виробництва продуктів на одну людину;
- Залежність країни від імпортованих продуктів, що не повинна перевищувати 20% від загального споживання [17].

Дещо відміним є трактування цього терміну економістом О. Шевченком [45]. Він пов'язує продовольчу безпеку перш за все з державною політикою забезпечення населення продуктами харчування, а також підтриманням та пошуком нових шляхів захистити громадян від дефіциту продовольства та голоду. Другим критерієм він вважає наявність достатньої кількості продуктів харчування.

Схожою думкою володіє науковець В. Руликівський. Науковець описує продовольчу безпеку дещо ширше та глобальніше, ніж достатня кількість продуктів харчування. На його думку продовольча безпека країни залежить ще від ефективності розвитку агропромислового комплексу та можливістю держави самостійно забезпечити себе продуктами харчування та створити резерви на випадок надзвичайної ситуації [33].

Економіст І. П. Макаренко розглядає продовольчу безпеку більш детально. Він говорить про наявність та доступність не лише продуктів харчування в цілому, а кожного товару зі споживчого кошика. Також автор говорить не лише про імпортозалежність країни, а й про кількість коштів, які втрачає країна при закупівлі іноземних продуктів, а також про розвиток та продуктивність аграрного сектору економіки.

Отже, продовольча безпека не є монокомпонентною, це складна система, яка визначає можливість країни задовільнити потреби населення в продуктах харчування за будь-яких умов та кризових ситуацій на рівні достатньому для здорового харчування та активного життя населення враховуючи його платоспроможність і ціни на продовольчу ринку.

Оскільки продовольча безпека є стратегічно важливим компонентом економічної та національної безпеки, то у цій сфері постійно проводяться нові дослідження, здійснюються наукові розробки та пошук нових шляхів самозабезпечення, розвитку та підвищення ефективності аграрно-промислового комплексу. Таким чином на ситуацію в країні впливає наукова сфера у

агропродовольчому секторі та розвиток у багатьох сферах, а саме: агрохімія, ветеринарний сектор, машинобудування, генна інженерія та інші [39].

Для постійного контролю рівня продовольчої безпеки існують окремі групи індикаторів. Перша група індикаторів показує зміну фактичного рівня споживання продуктів харчування як усім населення, так і окремими групами, виділеними певними ознаками. Друга група показує фактичний обсяг виробництва продовольства та сільськогосподарської сировини. Третя група показує стан ти зміни у споживчому кошику та раціоні населення. Четверта група характеризує можливість держави забезпечити себе продуктами харчування та сільськогосподарською сировиною. Останньою п'ятою групою індикаторів є обсяг запасів продовольства держави [43].

Отже, продовольча безпека є складовою національної безпеки держави залежить від роботи всього агропромислового комплексу та діяльності органів державного управління. Для її забезпечення в довгостроковій перспективі необхідно забезпечити розвиток всього агропромислового сектору країни: наукові дослідження, оптимізація виробництва, розвиток матеріально-технічної бази та сільських територій, підтримка малих підприємств та домашніх господарств, забезпечення ефективної фіскальної політики. Для досягнення високого рівня продовольчої безпеки державі необхідно розробити стратегію з урахуванням поточного стану агропромисловості та особливостям господарювання у країні, а також врахувати усі ризики та зовнішні чинники.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан та тенденції розвитку вітчизняного аграрного підприємництва

Аграрний сектор відіграє важливу економічну та соціальну роль у розвитку держави, що дозволяє поставити її на один рівень із інтелектуальними, технологічними та індустріальними сферами. Агровиробництво є одним із ключових джерел зростання ВВП країни, та складає приблизно його 14%.

Аналізувати аграрний сектор краще поділивши його на тваринництво та рослинництво. Останнє в свою чергу забезпечує населення продуктами харчування, а переробні підприємства сировиною. Також рослинництво є визначальною галуззю у розвитку тваринництва, так як саме від неї залежить кормова база.

Для початку розглянемо динаміку зміни структури посівних площ в Україні (табл. 2.1 та рис. 2.1). Структура посівних площ – це поділ загальної посівної площі на частини для засадження окремими сільськогосподарськими культурами, і вона не є сталою. Структура постійно змінюється, цей процес називається сівозміною. Це потрібно для запобігання «виснаження» ґрунту, забезпечення високого рівня родючості задля одержання максимальної кількості сільськогосподарської продукції із одиниці земельної площі, оскільки при обробітку культури на одному і тому ж полі (ділянці) виснажується ґрунт, зростає ризик розвитку хвороб і шкідників, а також із бажанням зменшити кількість застосованої робочої сили та засобів виробництва для вирішення багатьох агрономічних і економічних завдань. Однак часто вирішення економічних завдань унеможливорює вирішення агрономічних і

навпаки, що несе за собою втрати або врожаю і якості ґрунтів, або ж додаткові витрати на обробку землі, посівні та збиральні роботи.

Таблиця 2.1

**Посівні площі культур сільськогосподарських під урожай
2015-2020 року, тис. га**

Культури сільськогосподарські	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Культури зернові та зернобобові	14945,5	14349,5	14607,3	14847,7	15279,4	15364,7
Культури технічні	8339,5	8656,0	9161,2	9203,0	9026,0	9127,6
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні	1895,4	1834,1	1840,3	1819,5	1820,6	1843,2
Культури кормові	2077,8	1936,0	1825,5	1767,5	1715,7	1638,5
Всього	27258,2	26775,6	27434,3	27637,7	27841,7	27974,0

Джерело: складено автором на основі [5]



Рис. 2.1. Посівні площі культур сільськогосподарських під урожай

у 2015-2020 року, %

Джерело: побудовано автором на основі [5]

Як бачимо, зміна площ кормових культур продовж 6 років має спадну динаміку, Зміна площ зернових та зернобобових спадає з 2015 року до 2017 року, та показує приріст з 2018 року, уже у 2019 та 2020 роках показник перевищує значення 2015 року. Динаміка зміни посівних площ технічних культур показує приріст у 2015-2018рр. Та спад у наступні роки. Коренеплоди та кормові культури також показують спад впродовж усього досліджуваного періоду. Порівняльну статистику змін площі кожної з культур у порівнянні з попереднім роком наведено у таблиці 2.2. Також варто звернути увагу на те, що продовж усіх чотирьох років збільшується загальна площа посіву.

Таблиця 2.2

Зміна посівних площ культур у порівнянні з попереднім роком

Культури сільськогосподарські	2015	у % до 2014	2016	у % до 2015	2017	у % до 2016
Культури зернові та зернобобові	14728,1	98,1	14349,5	97,4	14607,3	101,8
Культури технічні	8209,5	97,3	8656,0	105,4	9161,2	105,8
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні	1814,2	95,5	1834,1	101,1	1840,3	100,3
Культури кормові	1965,2	93,5	1936,0	93,2	1825,5	94,3
Всього	26717	98,1	26775,6	100,2	27434,3	102,5
Культури сільськогосподарські	2018	у % до 2017	2019	у % до 2018	2020	у % до 2019
Культури зернові та зернобобові	14847,7	101,6	15279,4	102,9	15364,7	100,56
Культури технічні	9203,0	100,5	9026,0	98,1	9127,6	101,13
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	1819,5	98,9	1820,6	100,1	1843,2	101,24
Культури кормові	1767,5	96,8	1715,7	97,1	1638,5	95,5
Всього	27637,7	100,7	27841,7	100,7	27974,0	100,48

Джерело: складено автором на основі [5]

Домінуюче місце серед рослинництва займає вирощування зернових та зернобобових культур. Щодо технічних, то основним є вирощування цукрового буряку, адже з одного зібраного гектару цієї культури можна отримати понад 400 центнерів врожаю, з якого у свою чергу отримують близько 140 кілограмів цукру, 70 кілограмів жому та 40 кілограмів меляси лише з однієї тони цукрових буряків. Окрім того гичками цих рослин годують худобу. Також важливими культурами в агропромисловості є соняшник, картопля, овочеві культури, фрукти та ягоди.

Соняшник є основною олійною культурою нашої країни. З нього виготовляють приблизно 98% всієї олії в Україні. Це пов'язано з тим, що його насіння містить в собі від 50% до 60% олії, а з одного гектару соняшників у кінцевому результаті виходить близько 750 кілограмів готового продукту. Окрім цього його вирощують і як кормову культуру для тварин, адже його можна додавати до кормових сумішей повністю або його ж відходи після переробки на олію (макуха, шрот). Також з одного гектару соняшників виходить близько 40 кілограмів меду.

Картопля у народі називається «другим хлібом», і серед коренеплодів є найважливішою культурою, оскільки грає важливу роль у раціоні населення, як технічна та кормова культура, а також у забезпеченні продовольчої безпеки держави.

У овочівництві та вирощуванні фруктів та ягід Україна також займає провідні місця та входить у десятку лідерів за валовим виробництвом. Зокрема за 2020-2021 роки різко зросли обсяги експорту цибулі до 34.1 тис. тонн. Також за останні десять років значно зріс світовий попит на ягоди, приблизно втричі. Багато ягід експортуються у замороженому вигляді, серед таких малина (попит на яку зріс на 40%), заморожена суниця, чорниця та свіжа журавлина, лохина. Найбільшим покупцем замороженої малини та суниці стали Польща, Німеччина, Чехія, великі поставки відбулися і до США. До Китаю Україна збільшила поставки чорниці у 5,5 разів та стала провідним постачальником цієї ягоди.

Поглянемо на статистичну інформацію щодо валового збору основних сільськогосподарських культур у таблиці 2.3.

Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.т.

Роки	Культури зернові та зернобобові	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	Культури плодові та ягідні
2015	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020	64933	9150	13110	20838	9653	2024

Джерело: складено автором на основі [5]

За останні роки суттєво знизився обсяг виробництва цукрових буряків, це пов'язано із тим, що взимку недостатньо опадів, та суттєво знизилась вартість буряку та цукру на вітчизняному та світовому ринку, у зв'язку з чим фермерські господарства змушені змінювати культури для посіву, аби покривати свої втрати та отримувати прибутки. Ці ж фактори впливають і на вирощування інших культур, особливо на озимі види, яким не вистачає снігового покриву, аби перенести сильні морози взимку. Для більш детального аналізу варто проаналізувати урожайність даних культур за той самий період з таблиці 2.4.

Урожайність сільськогосподарських культур, це з 1 га зібраної площі

Роки	Культури зернові та зернобобові	Буряк цукровий фабричний	Соняшник	Картопля	Культури овочеві	Культури плодові та ягідні
2015	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2017	42,5	475	20,2	168	208	103,1
2018	47,4	509	23	171	214	128,4
2019	49,1	461	25,6	155	214	108,1
2020	42,5	416	20,2	157	207	105,6

Джерело: складено автором на основі [5]

Аналізуючи дану таблицю можна помітити, що загальна тенденція є зростаючою у всіх роках, крім 2017 та 2020 років. У 2017 році на врожайність сильно впливали погодні умови починаючи з квітневого снігу та травневих морозів, продовжилась пекучим сонцем та відсутністю опадів. У 2020 році взимку було мало опадів, що вплинуло на вологість землі, кількість ґрунтових вод та на озимні види рослин.

Розглянемо стан тваринництва в Україні. Тваринництво – це комплекс галузей, що займається розведенням тварин та забезпечує населення продуктами тваринного походження, наприклад: м'ясо, молоко, яйця, сир, сметана, риба, вовна, шкіра, мед та інші. В Україні тваринництво можна поділити на велику рогату худобу (ВРХ), свинарство та дрібну худобу (ДРХ - вівці, кози) та птахівництво.

Таблиця 2.5

Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів

Роки	Велика рогата худоба	свині	вівці та кози	птиця, млн. голів
2015	3884,0	7350,7	1371,1	213,3
2016	3750,3	7079,0	1325,3	204,0
2017	3682,3	6669,1	1314,8	201,7
2018	3530,8	6109,9	1309,3	204,8
2019	3332,9	6025,3	1268,6	211,7
2020	3092,0	5727,4	1204,5	220,5
2021	2874,0	5876,2	1140,4	200,7

Джерело: складено автором на основі [5]

Аналізуючи статистичну інформацію з таблиці 2.5 навіть за період з 2015 по 2021 роки можна дійти висновку, що у вітчизняному тваринництві існує значний занепад, та існує він впродовж усіх років незалежності. З 1990 року кількість голів ВРХ зменшилась майже у 8 разів, з 25.2 млн до 3.2 млн. У свинарстві кількість голів зменшилась з 20 млн до 7 млн, тобто приблизно у 3 рази. Найгірша ситуація із ДРХ: кількість голів зменшилась з 9 млн до 1,1 млн.

Розглянемо показники по виготовленню основних видів продукції тваринництва на основі таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Виробництво основних видів продукції тваринництва

Роки	М'ясо (у забійній масі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн шт	Вовна, т
2015	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2016	2323,6	10381,5	15100,4	2072
2017	2318,2	10280,5	15505,8	1967
2018	2354,9	10064,0	16132,0	1908
2019	2492,4	9663,2	16677,5	1734
2020	2477,5	9263,6	16167,2	1573

Джерело: складено автором на основі [5]

За період з 2015 по 2020 рік у позитивну сторону змінилася лише кількість виробництва м'яса на 6%. Ситуація з молочною продукцією є дещо гіршою, кількість виробленого молока знизилась на 13% у 2020 році порівняно з 2015р. Це пов'язано з скороченням кількості голів великої рогатої худоби, зокрема корів. Показники виробництва вовни впали найбільше, майже на 31% у порівнянні з 2015р.

Показники виробництва продукції та вибір культур для посіву залежать також і від рентабельності продукції на ринку. Аналізуючи дані з таблиці 2.7 можна зрозуміти причини стрімкого зниження виробництва цукрового буряку. Його рентабельність продовж останніх трьох років є від'ємною через низькі ціни на цукор. Виробники стараються пришвидшити процес виробництва задля економії на паливі, проте дана сфера все одно вимагає дотацій зі сторони держави.

Рентабельність інших культур є позитивною, окрім картоплі у 2016 році. Дана ситуація пояснюється тим, що промислове виробництво картоплі займає лише 2% площ, засіяних цією культурою, а вирощування її потребує певних затрат у той час, коли присадибні господарства майже не витрачають на це коштів. Це створило різницю в собівартості продукту та ціні товару на ринку, через що промислові підприємства понесли значні збитки.

Таблиця 2.7

Рентабельність основних культур рослинництва

Рік	Зерно	Насіння соняшнику	Цукрові буряки	Картопля	Овочі відкритого ґрунту
2014	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7
2015	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5
2016	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7
2017	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6
2018	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7
2019	11,8	23,5	-15,4	15,4	7,0
2020	20,0	39,4	-13,5	11,0	8,3

Джерело: складено автором на основі [5]

Гірша ситуація з рентабельністю є на ринку тваринництва. Із таблиці 2.8 видно, що станом на 2020 рік рентабельним є лише виробництво молока – 20,4% та свинини, хоч і сильно підійшла майже до нуля – 2,6%. Рентабельність інших продуктів, включаючи рентабельність яєць, є від'ємною. Якщо порівняти рентабельність даних продуктів із 1990 роком, то можна побачити, що вона знизилась для великої рогатої худоби з 20,6% до -24,2%, тобто на сьогодні є збитковим. Для дрібної рогатої худоби пік рентабельності був у 1993 році, та склав 119% проти -39,4 у 2020 році.

Таблиця 2.8

Рентабельність продуктів тваринництва

Рік	м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
2014	-35,9	5,6	-52,2	-15,4	11,0	58,8
2015	-17,9	12,7	-29,6	-6,1	12,6	60,9
2016	-24,8	-4,5	-35,2	5,0	18,2	0,5
2017	3,4	3,5	-39,6	7,0	26,9	-9,0
2018	-17,7	6,9	-16,6	5,7	16,1	5,4
2019	-27,1	4,7	-39,7	-3,7	20,6	-23,5
2020	-24,2	2,6	-39,4	-0,2	20,4	-19,2

Джерело: складено автором на основі [5]

Ситуація на ринку склалася насамперед через скорочення площ пасовищ для випасання худоби та зростання цін на кормову продукцію, і у свою чергу провокує щорічне зниження поголів'я тварин у сільських господарствах та продовження зростання цін на продукцію на полицях магазинів.

Ситуація у сфері тваринництва потребує термінового втручання держави, створення нових законопроектів, які б спрощували діяльність господарств, що вирощують худобу, зміну фіскальної політики на надання пільг таким підприємствам, адже у разі подальшого зниження поголів'я худоби, виробництва м'яса, молока та яєць впаде рівень добробуту селян, закрийється велика кількість тваринних комплексів, що потягне за собою підвищення рівня безробіття, значне зниження кількості шляхів збуту кормової частини рослинної продукції, що у свою чергу призведе до катастрофічних наслідків для всього соціально-економічного сектору держави та збільшить імпортозалежність від інших країн, тобто знизиться продовольча безпека держави.

2.2. Аналіз ефективності функціонування організаційних форм аграрного підприємництва

Сьогодні аналізувати структуру аграрного підприємництва можна за різними критеріями. На думку академіка О. Онищенко на початкових етапах трансформаційних перетворень актуальним був аналіз класифікаційних ознак за формами власності [54]. Проте на початку XXI ст., зауважує Л. Мельник, увагу почали звертати в на товарні та споживчі принципи [53]. В умовах сучасності одним з найкращих варіантів дослідження аграрних підприємств є їх аналіз за розмірами їх земельних угідь та капіталу. Почнемо з аналізу за організаційними формами господарювання за 2015-2017 роки.

Таблиця 2.9

Кількість господарств з формами господарювання

Організаційна форма	Рік					
	2015		2016		2017	
	Кількість	у %	Кількість	у %	Кількість	у %
Господарські товариства	7721	17	8700	18,2	6967	15,3
Приватні підприємства	3627	8	3752	7,9	3215	7,1
Кооперативи	596	1,3	738	1,5	448	1
Фермерські господарства	32203	71,2	33682	70,6	34137	74,9
Державні підприємства	241	0,5	222	0,5	199	0,4
Інші форми	891	2	603	1,3	592	1,3
Всього	45379	100	47697	100	45558	100

Джерело: складено автором на основі [5; 53]

Дані таблиці 2.9 показують, що найбільшу частину складають фермерські господарства, що займають понад 70% від загальної кількості щороку. Другі місця за собою продовж усього часу зберігають господарські товариства, приватні підприємства займають третє місце. Четверте та п'яте ділять між собою кооперативи та інші форми господарювання, а найменшу частку та шосте місце займають державні підприємства. Кількість господарських товариств, кооперативів та приватних підприємств збільшується у 2016 році порівняно із попереднім, проте зменшується у 2017 році навіть у порівнянні з 2015 роком. Динаміка ж державних підприємств та інших форм господарювання є спадною протягом усього досліджуваного періоду. Загальна кількість підприємств теж веде себе неоднозначно, зростає у 2016 році та знижується у 2017 році майже до рівня 2015 року.

41,3 млн га – площа сільськогосподарських земель;

33 млн га – рілля;

2,3 млн га – сіножаті;

166 тис. га – перелоги;
 5,3 млн га – пасовища;
 1,28 тис. га – парники;
 852 тис. га – багаторічні насадження;
 2,3 млн га – передано ОТГ у 2000-2021 роках;
 0,75 млн га – залишається у власності держави на акті постійного користування.

Землі державних підприємств поділені між різними державними установами та підприємствами, а саме: Національна академія аграрних наук – 354 тис. га; Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства – 178 тис. га; Міністерство освіти і науки – 77 тис. га; Міністерство оборони – 42 тис. га; Міністерство юстиції – 35 тис. га; Держлісагентство – 21 тис. га; Фонд державного майна – 14 тис. га; Держводагентство – 2,5 тис. га.

Для комплексної оцінки варто розбити підприємства на групи по кількості сільськогосподарських угідь та оцінити їх ефективність за вирощуванням основних культур рослинництва та видів тваринництва. Оцінимо їх за період з 2018 по 2020 рр.

Таблиця 2.10

Показники вирощування пшениці господарствами з різною посівною площею

Рік	Показник	Підприємства з площею, га						
		до 100,00	100,01-200,00	200,01-500,00	500,01 - 1000,0	1000,01-2000,00	2000,01-3000,00	більше 3000,0
2018	тис. Т	1547,4	1466,5	4039,3	4567,4	4437,3	1590,6	1846,6
	у % до заг. обсягу	7,9	7,5	20,7	23,4	22,8	8,2	9,5
	ц з 1 га	30,9	36,4	38,7	39,3	39,9	40,3	40,4
2019	тис. Т	1788,4	1731,5	4516,3	5298,6	5110,2	1822,7	2310,1
	у % до заг. обсягу	7,9	7,7	20	23,5	22,6	8,1	10,2
	ц з 1 га	34,9	40,8	43,3	44,5	44,6	44,9	47,4
2020	тис. Т	1543	1550,1	3948,2	4580,4	4558,7	1666,2	1836,5

у % до заг. обсягу	7,8	7,9	20	23,3	23,2	8,5	9,3
ц з 1 га	31,7	36,4	38,8	40,5	42	42,9	44

Джерело: складено автором на основі [5]

З таблиці 2.10 видно, що найбільшу кількість пшениці вирощують господарства з посівними площами 200-500 га та 500-1000га, усі інші господарства знаходяться приблизно на одному рівні – 7,5 - 10% від загальної кількості. Проте найбільша кількість врожаю з одного гектару не належить попереднім лідерам. Впродовж трьох років присутня єдина закономірність – чим більша площа, тим більше врожаю з одного гектару землі, тому першість за ефективністю використання земель займають підприємства з посівною площею більше 3 тисяч гектарів.

Таблиця 2.11

Показники вирощування кукурудзи господарствами з різною посівною площею

Рік	Показник	Підприємства з площею, га						
		до 100,0	100,01-200,00	200,01-500,00	500,01-1000,0	1000,01-2000,00	2000,01-3000,00	більше 3000,0
2018	тис. Т	1899,7	2060,2	5211,9	5318,1	5911,3	3103,6	7201,3
	у % до заг. обсягу	6,2	6,7	17	17,3	19,2	10,1	23,5
	ц з 1 га	62,8	73,8	81,4	88,9	91,9	95,1	97,5
2019	тис. Т	1927,2	2013	4823,2	5205,7	5598,1	3074,4	8022,8
	у % до заг. обсягу	6,3	6,6	15,7	17	18,3	10	26,1
	ц з 1 га	60	68,7	74,3	77,3	79,1	83,5	86,3
2020	тис. Т	1324,7	1467,8	3805,4	4083,1	4652,6	2788,8	8157,8
	у % до заг. обсягу	5	5,6	14,5	15,5	17,7	10,6	31,1
	ц з 1 га	41,6	48,9	55,4	58,9	62,9	67,1	68,9

Джерело: складено автором на основі [5]

У таблиці 2.11 наведено статистичні дані по вирощування кукурудзи підприємствами з різною посівною площею. Ситуація у вирощуванні цієї культури відрізняється від ситуації у вирощуванні пшениці тим, що лідерами по загальній

кількості виробленої продукції та кількості продукції з одного гектару є підприємства з посівною площею більше 3000 гектарів.

Аналізуючи дані по вирощуванню соняшника з таблиці 2.12 можна помітити схожість зі статистикою вирощування пшениці, проте лідерами загальної кількості виробленої продукції є не дві, а три групи підприємств – 200-500га, 500-1000га та 1000-2000га.

Лідерство у кількості зібраного врожаю з одного гектару є підприємства з найбільшими посівними площами, а саме 2000-3000га та більше 3000га.

Таблиця 2.12

Показники вирощування соняшника господарствами з різною посівною площею

Рік	Показник	Підприємства з площею, га						
		до 100,00	100,01-200,00	200,01-500,00	500,01-1000,0	1000,01-2000,00	2000,01-3000,00	більше 3000,0
2018	тис. т	952,2	990,5	2609,3	2722,8	2688,5	1033,5	1196,8
	у % до заг. обсягу	7,8	8,1	21,4	22,3	22,1	8,5	9,8
	ц з 1 га	19,4	23,5	24,5	24,5	24,9	25,1	24,4
2019	тис. Т	1051,2	1090,2	2830,2	2865,6	2819,5	1178,5	1253,4
	у % до заг. обсягу	8	8,3	21,6	21,9	21,6	9	9,6
	ц з 1 га	21,8	26,4	26,8	27,1	27,9	27,9	30,1
2020	тис. Т	771,2	829,3	2267,4	2496,8	2458,9	1070,9	1598,4
	у % до заг. обсягу	6,7	7,2	19,8	21,7	21,4	9,3	13,9
	ц з 1 га	16,4	19,6	20,7	20,8	22,1	24,7	24,6

Джерело: складено автором на основі [5]

Із показників з вирощування цукрового буряку, що у таблиці 2.13, видно, що найбільший обсяг продукції виробляють великі підприємства з посівною площею понад 1000 гектарів, однак з кожним роком вони втрачають свою ефективність та знаходяться на останньому місці по кількості зібраного врожаю з одного гектару землі. Найбільш ефективно використовують землю підприємства з посівною площею

100-200 гектарів, у яких впродовж всіх трьох років кількість забраного врожаю з одного гектару землі була найбільшою.

**Показники вирощування цукрового буряку господарствами
з різною посівною площею**

Рік	Показник	Підприємства з площею, га				
		до 100,00	100,01- 200,00	200,01- 500,00	500,01- 1000,00	більше 1000,00
2018	тис. т	951,3	1152,8	2461,8	2113,1	6637,6
	у % до заг. обсягу	7,1	8,7	18,5	15,9	49,8
	ц з 1 га	529,3	534,3	532,9	506	513,9
2019	тис. т	571,9	759,1	1307,8	1526,8	5492,7
	у % до заг. обсягу	5,9	7,9	13,5	15,8	56,9
	ц з 1 га	492,5	535,8	495,6	464,3	456,6
2020	тис. т	473,4	581,9	1096,8	882,3	5592,7
	у % до заг. обсягу	5,5	6,8	12,7	10,2	64,8
	ц з 1 га	450,4	458,6	435,8	421,7	412,4

Джерело: складено автором на основі [5]

Проаналізуємо структуру тваринництва на прикладі основних груп тварин: ВРХ, свиней, ДРХ та курей. Для цього по кожній групі тварин розіб'ємо підприємства на групи базуючись на кількості тварин. Почнемо з великої рогатої худоби.

Показники вирощування ВРХ господарствами з різним поголів'ям

Показники	Рік					
	2018		2019		2020	
	Кількість тварин		Кількість тварин		Кількість тварин	
Підприємства, голів	тис. голів	% до заг. кількості	тис. голів	% до заг. кількості	тис. голів	% до заг. кількості
до 50	12,3	1,1	11,2	1,1	9,8	1
50 – 99	15	1,3	11,4	1,1	11,8	1,2
100 – 499	202,9	17,8	185,4	17,6	176,7	17,5
500 – 999	274,7	24,1	250,2	23,8	249,6	24,7
1000 – 1499	177	15,6	176	16,8	159,3	15,8
більше 1500	456,2	40,1	415,3	39,6	401,2	39,8

Джерело: складено автором на основі [5]

З таблиці 2.14 можна помітити, що перше місце за кількістю тварин займають підприємства, що мають понад 1500 голів. На другому місці знаходяться підприємства з 500-999 голів. Третє місце займають підприємства з поголів'ям 1000-1499 тварин. Підприємства з кількістю голів до 50 та 50-99 ділять між собою останнє місце.

Аналізуючи дані про вирощування свиней у таблиці 2.15 видно, що перше місце за кількістю тварин займають підприємства, що мають понад 10000 голів. На другому місці знаходяться підприємства з 1000-4999 голів. Третє місце займають підприємства з поголів'ям 5000-9999 свиней. Підприємства з поголів'ям 200-499 тварин займають четверте місце. Підприємства з кількістю голів до 100 та 100-199 ділять між собою останнє місце.

Таблиця 2.15

Показники вирощування свиней господарствами з різним поголів'ям

Показники	Рік					
	2018		2019		2020	
	Кількість тварин		Кількість тварин		Кількість тварин	
Підприємства, голів	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості
до 100	8,6	0,3	19,8	0,6	18,1	0,5
100 – 199	14,9	0,4	29,3	0,9	26,0	0,7
200 – 499	134,0	3,9	89,3	2,7	81,7	2,3
500 – 999	141,8	4,2	126,2	3,8	116,3	3,2
1000 – 4999	640,8	18,9	599,3	18,2	580,0	16,0
5000 – 9999	348,6	10,3	408,3	12,4	466,3	12,8
більше 10000	2106,9	62,0	2027,9	61,4	2341,1	64,5

Джерело: складено автором на основі [5]

З показників вирощування дрібної рогатої худоби, що у таблиці 2.16, можна зробити висновок, що найбільше поголів'я мають підприємства з кількістю понад 500 тварин. За ними слідує підприємства з кількістю 200-499 тварин, та програють більше, ніж у три рази. Підприємства з кількістю 100-199 голів мають показник приблизно 10% від загальної кількості тварин, а підприємства з кількістю

50-99 то до 50 голів мають приблизно 4.2% та 2.8% відповідно. Тут спостерігається закономірність, що чим більші підприємства, ти більшою частиною від загальної кількості тварин вони володіють.

Таблиця 2.16

Показники вирощування кіз та овець господарствами з різним поголів'ям

Показники	Рік					
	2018		2019		2020	
	Кількість тварин		Кількість тварин		Кількість тварин	
Підприємства, голів	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості
до 50	5,5	3,0	4,6	2,7	4,4	2,9
50 – 99	7,9	4,4	6,7	4,0	6,5	4,3
100 – 199	18,4	10,1	16,8	10,0	14,8	9,8
200 – 499	34,7	19,0	31,2	18,5	27,8	18,4
більше 500	115,8	63,5	109,3	64,8	97,8	64,6

Джерело: складено автором на основі [5]

Схожа тенденція спостерігається і на курячих фермах, що продемонстровано у таблиці 2.17. Підприємства з кількістю тварин понад 500тис. володіють близько 80% ринку. Підприємства з кількість від 100 до 499 тисяч володіють приблизно 15-18% ринку. Усі інші маленькі підприємства володіють в сумі до 5% голів від загальної кількості.

Таблиця 2.17

Показники вирощування курей господарствами з різним поголів'ям

Показники	Рік					
	2018		2019		2020	
	Кількість тварин		Кількість тварин		Кількість тварин	
Підприємства, голів	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості	тис.голів	% до заг. кількості
до 4999	186,6	0,2	157,1	0,1	139,3	0,1
5000 – 49999	2378,9	2,0	2196,7	1,7	2387,7	2,2
50000 – 99999	1800,7	1,5	2417,7	1,9	2075,0	1,9
100000 – 499999	21150,1	17,8	20189,7	15,8	16674,3	15,2
більше 500000	93296,6	78,5	102812	80,5	88460,7	80,6

Джерело: складено автором на основі [5]

Отже, у рослинництві спостерігається тенденція, що найбільшою кількістю земель та врожаїв володіють середні за величиною підприємства, проте найефективніше її використовують саме великі підприємства, показуючи найвищі показники вирощеної продукції на одному гектарі землі. У тваринництві тенденція дещо інша. Тут найбільшою частиною ринку, понад 50%, володіють саме великі підприємства, а найменшою – найменші.

2.3. Комплексна діагностика рівня продовольчої безпеки України

Продовольча безпека країни є важливою складовою економічної безпеки держави. Крім того, національна продовольча безпека є елементом міжнародної продовольчої безпеки

Для оцінки продовольчої безпеки кожної країни застосовують Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index), що розглядає основні питання доступності, доступності та якості у наборі з 113 країн. Індекс — це динамічна кількісна та якісна модель порівняльного аналізу, побудована з 34 унікальних показників, що вимірює ці фактори продовольчої безпеки як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених.

Цей показник є першим, який всебічно вивчає продовольчу безпеку за чотирма міжнародно визнаними вимірами, кожному з яких присутня вага у визначення цього індексу: фізична доступність – 32,4%, економічна доступність – 32,4%, якість та безпечність продуктів – 17,6%, природні ресурси та стійкість – 17,6%. У десятку перших у забезпеченні продовольчої безпеки у 2020 році увійшли: Фінляндія, Ірландія, Нідерланди, Австрія, Чехія, Велика Британія, Швеція, Ізраїль. Японія та Швейцарія. Україна в цьому рейтингу отримала 63 бали та зайняла 54 місце. Із показників Україна отримала 74,4 бала за економічно доступність, 51,6 бала за

фізичну доступність, 75,3 бала за якість та безпечність та 50,3 бала за природні ресурси та стійкість [51, 3].

Почати діагностику рівня продовольчої безпеки варто з аналізу даних про споживання основних продуктів харчування населенням, що знаходяться у таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

Фонди споживання основних продуктів харчування населенням України, тис. т

Продукти	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо та м'ясні продукти	1611,0	2384,0	2178,7	2195,0	2195,2	2232,1	2252,2	2244,1
Молоко та молочні продукти	9788,8	9469,8	8995,0	8942,0	8495,9	8354,8	8427,9	8430,3
Яйця, млн. шт	8142,1	13279,6	12014,8	11409,1	11594,0	11624,1	11832,3	11604,8
Хлібні продукти	6141,0	5105,9	4422,8	4308,7	4284,5	4207,3	4102,7	4034,2
Картопля	6660,2	5913,8	5891,5	5966,3	6090,5	5893,1	5705,2	5593,1
Овочі та баштанні культури	5002,0	6581,3	6889,8	6984,1	6783,0	6927,2	6923,8	6845,5
Плоди, ягоди та виноград	1439,1	2203,2	2178,9	2118,7	2241,5	2444,6	2469,0	2356,9
Риба та рибні продукти	412,5	667,0	367,2	410,2	460,0	497,1	523,9	517,4
Цукор	1809,0	1704,0	1527,6	1420,4	1290,4	1260,1	1212,2	1161,3
Олія	461,4	680,0	525,1	497,3	496,5	500,9	504,4	512,4

Джерело: складено автором на основі [5]

Споживання м'яса досягло свого піку у 2010 році, після чого цей показник почав помалу рости, так і не досягши свого максимального значення.

Споживання молока та молочних продуктів досягло свого максимального значення у 10,6 тонн у 2005 році, після чого цей показник почав падати, що продовжувалось до 2018 року, після чого він почав зростати.

Споживання яєць досягло кількості 13279,6 млн. штук у 2010 році, після чого почав падати, однак з 2015 по 2019 рік показує приріст до 11832,3 млн., а після знову падіння до 11604,8 млн штук. Споживання хліба демонструє падіння впродовж всього досліджуваного періоду з 6141 млн тонн до 4034,2 млн тонн.

Споживання картоплі також демонструє падіння майже протягом усього періоду, окрім 2016 та 2017 років. Кількість спожитих овочів, баштанних культур після зростання впродовж 2000 – 2016рр. демонструє короткочасне падіння у 2017 році та ріст у 2018р., з того часу повільно знижується.

Споживання плодів, ягід та винограду демонструє ріст впродовж всього періоду, крім 2020 року, коли демонструє незначне зниження з 2469 тис тонн до 2356,9 тис. тонн.

Споживання риби та рибних продуктів демонструє значний спад у 2015 році в порівнянні з 2010, роком, проте зростає до 2019 року включно, після чого демонструє незначне зниження у 2020 році. Кількість вживання цукру населенням спадає впродовж всього періоду, і демонструє спад майже на 36% у 2020 році у порівнянні з 2000 роком.

Споживання олії демонструє значний приріст у 2005 році у порівнянні з 2000р. У період з 2010р по 2016р кількість споживання олії знижується, а з 2017 року знову починає зростати.

У таблиці 2.19 наведено середню кількість споживання основних продуктів харчування на одну особу на рік у кілограмах. Як бачимо, споживання м'яса та м'ясних продуктів збільшується з кожним роком, і зросло на 21 кілограм на рік у 2020 році у порівнянні з 2000 роком. Статистика споживання молока не є на стільки однозначною, кількість спожитого молока та молочних продуктів то збільшується то зменшується впродовж всього періоду. Якщо відобразити дані з таблиці на графіку, то крива має спадний характер. Кількість спожитих яєць значно зросла у 2005 році у порівнянні з 2000 роком та у 2010 році у порівнянні з 2005 роком. З 2010 року по 2020 рік кількість яєць спожитих яєць зменшилась та коливалась від 267 до 280

штук. Зміна кількості вживаного хліба населенням країни є від'ємною впродовж усього періоду, різниця між 2000-2020 рр. складала 28,3 кілограмів.

Таблиця 2.19

Споживання основних продуктів харчування населенням України

Продукти	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020
М'ясо та м'ясні продукти	32,8	39,1	52,0	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8
Молоко та молочні продукти	199,1	225,6	206,4	209,9	209,5	200,0	197,7	200,5	201,9
Яйця, шт	166	238	290	280	267	273	275	282	278
Хлібні продукти	124,9	123,5	111,3	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	96,6
Картопля	135,4	135,6	128,9	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	134,0
Овочі та баштанні продовольчі культури	101,7	120,2	143,5	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	164,0
Плоди, ягоди та виноград	29,3	37,1	48,0	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5
Риба та рибні продукти	8,4	14,4	14,5	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	12,4
Цукор	36,8	38,1	37,1	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	27,8
Олія	9,4	13,5	14,8	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	12,3

Джерело: складено автором на основі [5]

Кількість споживання картоплі знизалась на 5% у 2010 році у порівнянні з 2005 роком, проте зросла на 6,6% до 2015 року та продовжувала зростати до 2017 році. З 2018 року демонструє спад та знизилась до значення 134 кілограми. Споживання овочів та баштанних має зростаючу динаміку та виросла на 62 кілограми у 2020 році у порівнянні з 2000 роком. Споживання плодів, винограду та ягід демонструє ріст впродовж усього періоду, крім двох незначних короточасних спадів у 2016 та 2020 роках. Рівень споживання риби є низьким у порівнянні з рівнем споживання м'яса. З 2000 року по 2005 рік кількість спожитої риби стрімко виросла, у 2005 та 2010 роках кількість майже однакова, однак у 2015 році показник різко падає, але продовжує зростати до 2019 року, після чого демонструє невеликий спад.

Рівень споживання цукру падає впродовж майже всього періоду та знизився з 36,8 кілограмів до 27,8 кілограмів. Споживання олії демонструє ріст з 2000 по 2010 рік та спад по 2016 рік. Впродовж 2016-2020 років споживання олії повільно зростало.

Дослідимо забезпечення України ресурсами рослинного (табл. 2.20) і тваринного (табл. 2.21) походження станом на 2020 рік за допомогою балансу продовольчих ресурсів. Для складання балансів продукції сільського господарства використовується така схема:

Ресурси = Використання

Ресурси = придатна для використання продукція + Імпорт

Використання = Експорт + Зміни в запасах + Внутрішнє використання

Забезпеченість = Виробництво / Внутрішнє використання

Таблиця 2.20

Баланс продуктів рослинного походження

Прихід/розхід	Зернові і зернобобові	Картопля	Овочі та баштанні	Плоди, ягоди	Соняшник	Ріпак та кольза	Соя
Виробництво	64933	20838	10148	2305	13110	2557	2798
Зміна запасів	-7042	351	437	145	-1987	-143	-442
Імпорт	352	325	292	1150	21	8	24
Усього ресурсів	72327	20812	10003	3310	15118	2708	3264
Експорт	52245	4	297	272	188	2383	1788
Витрачено на корм	10343	5840	1512	210	100	17	62
Витрачено на посів	2247	5611	110	0	66	20	148
Втрати	1073	3764	1238	20	14764	288	1266
Переробка	1040		0	451			
Фонд споживання	5379	5893	6846	2357	0	0	0

Джерело: складено автором на основі [5]

Баланс продуктів тваринного походження

Прихід/розхід, тисяч тонн	М'ясо	Молоко	Яйця	Риба
Виробництво	2478	9264	934	118
Зміна запасів	-15	171	-1	5
Імпорт	230	691	4	424
Усього ресурсів	2723	9784	939	537
Експорт	473	440	192	15
Витрачено на корм, інкубацію та ін.	1	904	74	0
Втрати	5	10	3	5
Фонд споживання	2244,1	8430,3	670	517

Джерело: складено автором на основі [5]

Проаналізувавши дані таблиці можна зробити такі висновки: за результатами балансів продуктів тваринного походження за 2020 рік Україна може забезпечити себе м'ясом на 110%, молоком на 99%, яйцями на 125% та рибою маже на 23%. Дані результати відображені на рисунку 2.2.

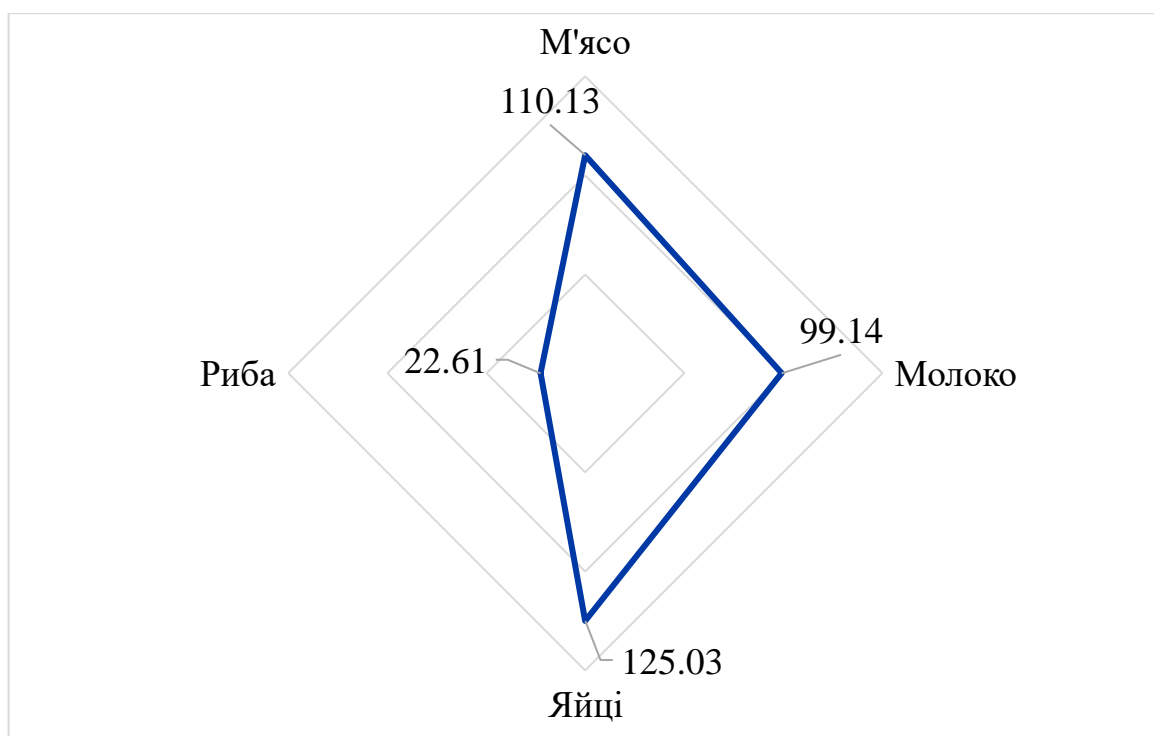


Рис. 2.2. Забезпеченість продуктами тваринного походження, %

Забезпеченість продуктами рослинного походження становить: плоди та ягоди – 75,87%, картопля – 98,75%, овочі та баштанні – 104,55%, соя – 189,57%, зернові та зернобобові культури – 323,34%, ріпак та кольза – 786,77%. Дані відображені на рисунку 2.3. Україна має необхідність у імпорті риби та рибної продукції, плодів та ягід, картоплі, молока. Надлишки інших наведених продуктів можливо експортувати.

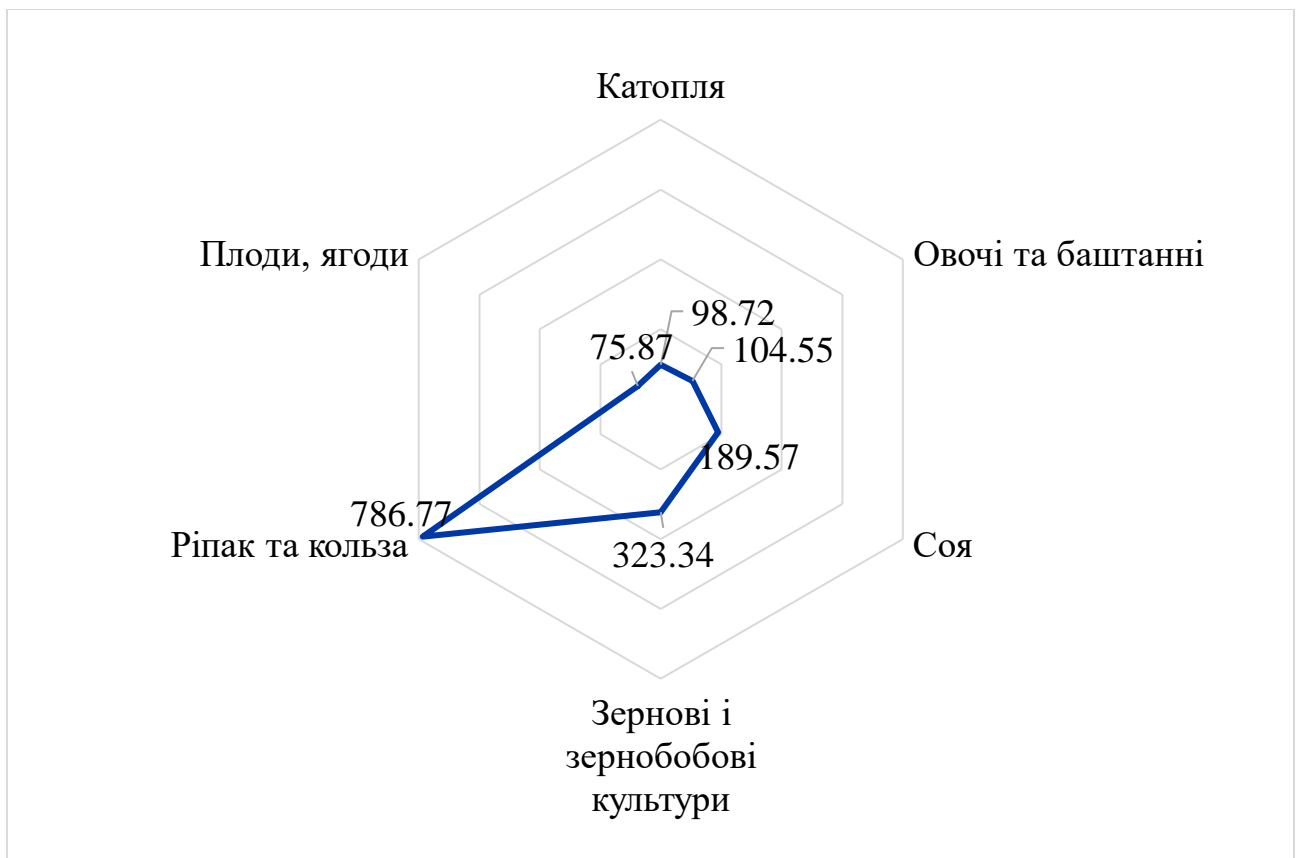


Рис. 2.3. Забезпеченість продуктами рослинного походження, %

Розглянемо середню по Україні ціну на сільськогосподарську продукцію у таблиці 2.22 за 2017-2021рр.

Аналізуючи дані у таблиці можна помітити поступове здороцання більшості продуктів. Ціна нижча у 2021 році у порівнянні з 2017 роком у плодових та ягідних культур на 14%, овочевих культур - 54% та ВРХ – 5%. Ціна на пшеницю зросла на

62%, на кукурудзу та зерно – 72%, ячмінь – 80%, жито – 36%, насіння ріпаку – 58%, насіння соняшнику – 44%, на картоплю – 28%, свині – 8%, свійську птицю – 50%, молоко – 29% та яйці – 13%.

Таблиця 2.22

Середня ціна на сільськогосподарську продукцію, грн/кг

Рік	Пшениця	Кукурудза на зерно	Ячмінь	Жито	Боби сої	Насіння ріпаку і кользи	Насіння соняшнику
2021	6,44	6,43	6,16	4,15	13,13	16,64	13,44
2020	4,40	4,63	4,13	4,89	10,02	10,05	9,53
2019	3,97	3,46	3,62	4,57	7,90	9,63	7,82
2018	4,64	3,91	4,66	3,37	8,97	11,08	8,83
2017	3,98	3,73	3,43	3,06	9,77	10,51	9,30

Продовження таблиці 2.22

Рік	Картопля	Культури овочеві	Плодові та ягідні	ВРХ (жива вага)	Свині (жива вага)	Птиця свійська (жива вага)	Молоко	Яйця, за шт
2021	3,96	2,40	7,34	45,15	40,34	40,79	10,57	1,94
2020	7,00	12,69	17,99	35,85	49,40	63,97	6,87	2,38
2019	5,27	5,04	7,74	29,13	37,82	28,04	8,95	1,32
2018	4,42	8,21	4,06	31,67	37,70	43,53	8,26	1,88
2017	3,09	5,18	8,57	47,32	37,40	27,15	8,18	1,72

Джерело: складено автором на основі [5]

Аналізуючи дані у таблиці можна помітити поступове здороцання більшості продуктів. Ціна нижча у 2021 році у порівнянні з 2017 роком у плодових та ягідних культур на 14%, овочевих культур - 54% та ВРХ – 5%. Ціна на пшеницю зросла на 62%, на кукурудзу та зерно – 72%, ячмінь – 80%, жито – 36%, насіння ріпаку – 58%, насіння соняшнику – 44%, на картоплю – 28%, свині – 8%, свійську птицю – 50%, молоко – 29% та яйці – 13%.

Отже, у 2021 році прослідковується зниження фондів споживання частини основних продуктів харчування та збільшення споживання значної частини продуктів харчування у розрахунку на одну людину. Також ми визначили, що Україна не може забезпечити себе усіма основними продуктами харчування у повній мірі, тому змушена імпортувати продукцію. Ще було визначено, що у 2021 році відбувся ріст цін на більшість основних сільськогосподарських продуктів, і лише на кілька видів ціна знизилась.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Стратегії та пріоритетні напрями розвитку потенціалу аграрного сектора сектору в системі забезпечення продовольчої безпеки

Розвиток сільськогосподарських підприємств в період трансформаційних змін в країні, зіткнувся з низкою чинників, що зумовили його розбалансований, диспропорційний та, в деякій мірі, нелогічний характер розвитку в усіх сферах виробництва та в усіх регіонах країни. Внаслідок цього з'явилась значна невизначеність стратегічних та подальших напрямків розвитку сільськогосподарських підприємств, як на рівні держави так і серед приватних підприємств, що сильно пливає на забезпечення продовольчої безпеки держави. Дана невизначеність тягне за собою наступні проблеми та ризики, які можуть знижувати рівень продовольчої безпеки:

– економічні ризики – ризики, пов'язані із погіршенням макроекономічного середовища, зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури, інвестиційної привабливості вітчизняного аграрного сектору та конкурентоспроможності продукції на зовнішньому ринку;

– агроекологічні ризики – ризику викликані посиленням парникового ефекту через збільшення викидів, застосуванням азотних добрив, недосконалою системою утилізації відходів, застосуванням ГМО та надто шкідливих для природи технологій;

– кліматичні загрози – викликані аномальними кліматичними змінами та стихійними явищами, зменшенням кількості водних ресурсів, посиленням деградації земель та зниження родючості, нераціональне та неправильне використання сільськогосподарських земель та виникненням техногенних катастроф;

– ризики, пов’язані зі збройними конфліктами: тероризм, сепаратизм, екстремізм, міжнародні військові конфлікти та діяльність незаконних збройних формувань;

– інфраструктурні ризики – ризики, пов’язані із нестачею спеціалізованих місць для збереження мережі, недосконалою дорожня мережа, слабка ринкова та транспортна інфраструктура;

– санітарно-епідеміологічні загрози – загрози, пов’язані з поширенням серед населення хвороб, вірусів, інфекцій, особливо стійких до антибіотиків;

– фітосанітарні та ветеринарні – загрози, пов’язані із поширенням хвороб у тварин, шкідників та хвороб у рослин;

– технологічні – ризики пов’язані із застарілими технологіями у порівнянні із розвиненими країнами;

– соціальні ризики – загрози, викликані зниженням рівня життя населення, рівня заробітних плат та купівельної спроможності, гуманітарні проблеми, скорочення споживання та нелегальна міграція населення

– імпортозалежність – посилення залежності по окремих продуктах харчування від зовнішнього ринку, що призводить до стримування розвитку аграрного сектору та відставання від науково-технічного процесу;

– слабе інформаційне забезпечення – проблема, що виникає при оцінці ризиків, резервів, стану економічної та продовольчої безпеки;

– дефіцит кваліфікованих кадрів – нестача кваліфікованих спеціалістів усіх рівнів та спеціалізацій у аграрному секторі;

– низький рівень державної підтримки – загроза збільшення цін на вітчизняні продукти та їх перевищення світових цін;

– низька якість вітчизняної продукції – ризик посилення імпортозалежності, зменшення рівня експорту, погіршення якості харчування населення;

– дотримання міжнародних угод та зобов'язань – ризик збільшення вартості виробництва та собівартості продукції.

Окремо потрібно виділити пандемію COVID-19. Під час неї спостерігається значний економічний спад та зростання частки сукупних витрати населення на продукти харчування. Також у зв'язку з обмеженнями на пересування людей, роботу підприємств та закриті кордони у багатьох країнах з'явилися справжні проблеми та загрози для продовольчої безпеки, і в першу чергу це стосувалось менш захищених верств населення.

У випадку виявлення ризиків для продовольчої безпеки, Кабінетом Міністрів було розроблено необхідні заходи регулювання для подолання кризових явищ, а також була схвалена стратегія продовольчої безпеки на період до 2030 року. Метою Стратегії є забезпечення економічної та фізичної доступності достатньої кількості безпечних продуктів харчування для населення, а також посилення імпортонезалежності країни, а також подолання наслідків COVID-19 та повне викорінення голоду. Реалізація стратегії покладена на Держрибагентство, Міністерство фінансів, Державну споживчу службу, Міністерство інфраструктури, Міністерство довкілля, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство освіти і науки, органи регіональної та місцевої влади. Контроль за виконанням стратегії здійснюватиме Міністерство економіки та Рада національної безпеки та оборони.

Провівши аналіз показників виробництва продукції національним аграрним сектором можна зробити висновок, що Україна здатна забезпечити фізичну доступність достатньої кількості продуктів харчування для населення, проте нижчому, ніж середньодобова калорійність раціону за нормами ЄС, на 33%. Саме тому однією з цілей Стратегії 2030 року є забезпечення економічної та фізичної доступності усіх соціальних та демографічних груп населення до достатньої кількості безпечних продуктів харчування протягом всього року. Другою ціллю Стратегії є підтримка сталого розвитку сільського господарства. Третя ціль – досягнення високого рівня продовольчого самозабезпечення та продовольчої

незалежності. Четвертою ціллю є зниження рівня смертності та захворювань населення, пов'язаних з харчуванням. Наступним кроком побудови стратегії було створення завдань продовольчої безпеки, а саме:

- збір даних та запровадження системи моніторингу за продовольчою безпекою країни;
- створення системи раннього виявлення та попередження загроз для національної продовольчої безпеки;
- пошук шляхів забезпечення населення продуктами харчування у надзвичайних ситуаціях;
- впровадження досягнень науково-технічного прогресу та досягнень у науці в аграрний сектор.

Впровадження світових стандартів якості та відповідних правових норм для забезпечення контролю за усіма показниками, сферами та процесами агросектору:

- вирощування рослин, тварин, ветеринарна медицина, використання ГМО, добрив та добавок;
- ведення заходів для попередження кліматичних змін та пошук шляхів адаптації до них;
- забезпечення постійного доступу населення до продуктів харчування задля підняття рівня якості життя;
- розробка інструментів соціального захисту населення з метою диверсифікації та «оздоровлення» раціону харчування;
- забезпечення для громадян економічної та фізичної доступності здорового харчування.

Прийнята Стратегія 2030 є напрямленою не лише на аграрний сектор, а на усі сфери забезпечення продовольчої безпеки країни, включаючи переробну промисловість, агрохімію, забезпечення розвитку сільських територій та інші. Тож напрямами стратегії є:

- формування державних резервів сировини та продукції виробництва аграрного сектору, їх своєчасне оновлення та поповне, їх своєчасне оновлення та поповнення;
- забезпечення фізичної доступності населення до продуктів харчування шляхом розвитку транспортної та логістичної інфраструктури, розробки принципово нової програми розвитку та підтримки регіонів та міжрегіональної інтеграції у сфері продовольства.
- забезпечення економічної доступності здорового раціону харчування для усіх верств населення з допомогою оптимізації продвольчих систем та соціального захисту окремих груп населення, які того потребують;
- підвищення врожайності шляхом залучення невикористовуваних орних земель, дотримання технологій вирощування сільськогосподарських культур, сівозміни, збереження, відновлення і підвищення родючості земель сільськогосподарського призначення, зрошувальне землеробство та збалансоване землекористування;
- створення умов для розвитку урбаністичного землеробства, свпрощення процесу реалізації продукції;
- розвиток малого, крафтового та локального підприємництва;
- підвищення рівня внутрішнього споживання сільськогосподарських продуктів харчування шляхом розвитку «зеленого» туризму;
- створення систем утилізації та переробки відходів тваринництва та рослинництва для мінімізації їх кількості;
- забезпечення державного контролю за біологічною безпекою виробництва, використанням ГМО, протидії виникнення та поширення хвороб та шкідників, використання ветеринарних препаратів;
- вдосконалення механізмів регулювання ринку та державної підтримки аграрного сектору, особливо виробництва продуктів здорового харчування, та контролю за безпечністю продуктів, дотриманням усіх міжнародних стандартів, санітарних, ветеринарних, екологічних та інших норм;

- залучення державних інвестицій та фінансування у виробництво продукції рослинництва та тваринництва, а також у наукові дослідження з метою підвищення продуктивності виробництва;
- розширення асортименту продукції здорового харчування та його популяризації у населенні з допомогою створення спеціальних навчальних програм та залучення засобів масової інформації.

Реалізація стратегії відбуватиметься у два етапи, впродовж яких буде здійснюватися регулярні дослідження показників рівня продовольчої безпеки для виявлення, запобігання чи ліквідації загроз, які можуть виникнути.

Перший етап (2021-2022 рр.) передбачає удосконалення нормативно-правової бази відповідно до сучасних світових практик, стандартів, використання ефективних механізмів та інструментів регулювання суспільних відносин у сфері продовольчої безпеки.

Другий етап (2021-2030) передбачає забезпечення та постійний контроль над дотриманням виконання програми, ефективності реалізації стратегії та розроблення рекомендацій щодо її вдосконалення чи корегування в процесі її виконання.

На кінець реалізації стратегії очікується:

- створення систем національного та регіонального моніторингу продовольчої безпеки за допомогою організації збору даних, необхідних для відстеження її критеріїв;
- створення системи раннього попередження загрозам продовольчої безпеки;
- розробку та впровадження плану дій забезпечення населення харчовими продуктами при надзвичайних ситуаціях;
- калорійність середньодобового споживання харчових продуктів в межах рекомендованої норми;
- максимальне наближення достатності фактичного споживання харчових продукту до рекомендованих норм;

- частку сукупних витрат на харчування у загальному підсумку витрат домогосподарств не вище 35 %;
- продовольчу незалежність за основними продуктами не нижче встановлених граничних критеріїв;
- створення стійких продовольчих систем, які гарантують економічну та фізичну доступність здорового харчування всім громадянам;
- розвиток стійкого сільськогосподарського виробництва, у тому числі наявність рівного доступу до ринку усіх виробників харчових продуктів, створення стійких виробничо-збутових систем, диверсифікація виробництва;
- наявність на ринку виключно безпечних харчових продуктів, які супроводжуються достатньою інформацією, щоб споживач міг зробити усвідомлений вибір, відсутність на ринку фальсифікованих харчових продуктів [6].

За оцінкою експертів Україна, залучивши лише 20% потенціалу свого аграрного сектору за умови використання передових технологій та наукових розробок, здатна забезпечити продовольством до 150 мільйонів осіб, тобто втричі більше власного населення [48]. У зв'язку із пандемією COVID-19 у світі різко зріс попит на сільськогосподарську продукцію та ціни на неї. По цій причині країни, які є потужними виробниками та експортерами аграрної продукції, створюють значний вклад у підтримання світової продовольчої безпеки. Ще одним важливим показником є те, що темпи зростання кількості населення у світі наблизились до темпів підвищення врожайності пшениці, яка є стратегічним продуктом у забезпеченні продовольчої безпеки [30]. Це стосується й інших сільськогосподарських продуктів. Україна має значний потенціал для збільшення експорту сільськогосподарської продукції. До прикладу, якщо подивитися на тваринництво передусім з точки зору стратегічного розвитку експортного потенціалу країни та дотримання продовольчої безпеки, то, з одного боку, маємо часткове вирішення проблеми забезпечення населення окремими видами продукції

тваринництва. А з іншого — досить суттєвий і вагомий внесок, зокрема птахівництва, в диверсифікацію експорту аграрної продукції.

Варто звернути увагу на той момент, що по суті саме завдяки високій концентрації виробництва у тваринництві галузь спроможна сьогодні на рівних конкурувати не лише на внутрішньому продовольчому ринку, але й успішно просувається на зовнішніх ринках.

Для розвитку галузей сільського господарства, які перебувають у найбільш поганому стані передбачено інвестиції в основні та оборотні засоби, а також у племінні та генетичні ресурси. Необхідність залучення інвестицій в основні засоби оцінюють на рівні 1200 млн грн на рік. Сюди входить відшкодування близько третини вартості будівництва. З допомогою фінансування потенційно можливо збільшити поголів'я свиней на 18%, ВРХ на 11%, та на 5% виробництво молока. Необхідність залучення інвестицій у оборотні засоби оцінюють на рівні 1900 млн грн на рік. Це дотації на одну голову ВРХ на рівні 2500-5000 грн. Як наслідок, такі вкладення можуть послужити збереженню маточного стада 430 тис. корів, наростити 14% поголів'я щороку та збільшити на 45% частку молока. У генетичні та племінні ресурси інвестування 250 млн грн на рік може забезпечити приріст худоби на 15% на добу. Окремий напрям інвестування – у галузі бджільництва та вівчарства. Вкладаючи 460 млн грн на рік, можна отримати зростання, передовсім у вівчарстві на 250 тис голів, тобто на 10% овець на рік.

У сфері рослинництва Україна ще значною мірою поступається розвиненим країнам за продуктивністю праці, раціональним використанням земельного фонду. Тому реформи в галузі рослинництва лише тоді матимуть позитивні наслідки, коли буде задіяно весь науковий і економічний потенціал країни для підвищення ефективності аграрного сектора як основи подальшого зростання матеріального виробництва. Для цього необхідно забезпечити рослинництво сучасною технікою, удосконалювати технології вирощування польових культур, і не обов'язково за рахунок збільшення хімізації сільськогосподарського виробництва. Є достатньо

прикладів ефективного використання альтернативних – агротехнічних і біологічних – прийомів вирощування зернових, кормових і технічних культур. Велике значення має оптимізація структури посівних площ, широке використання бобових культур, органічних джерел живлення рослин, біологічних і агротехнічних методів їх захисту, виведення сортів, що не уражуються шкідниками та хворобами, сортів, стійких проти бур'янів. Ще значними є втрати врожаю під час збирання. Причини цього різні: недосконалість збиральної техніки і технології збирання, низька технологічність сортів і гібридів, вилягання хлібів тощо. Багато потрібно зробити і стосовно меліорації земель, зокрема зменшити поверхневий стік. Завдяки лісонасадженням на полях в цьому напрямі вже багато зроблено. Однак великої шкоди завдає вітрова та водна ерозія земель. Тому необхідно запроваджувати також контурну й контурно-меліоративну системи землекористування, використавши напрацьований науковий потенціал, що є в Україні, республіках СНД, за кордоном. Великої уваги щодо цього заслуговують розробки Інституту землеробства УААН.

Крім виведення високопродуктивних і високотехнологічних сортів та гібридів, велике значення має вдосконалення системи насінництва. Треба в більших масштабах використовувати методи біотехнології, зокрема міроклонування, яке дає змогу в стислі строки отримувати високоякісний насінний матеріал.

Отже, аграрний сектор України має значний потенціал, завдяки якому Україна може увійти до світових лідерів у забезпеченні власної та світової продовольчої безпеки, проте для цього потрібна значна державна підтримка та тісна співпраця з науково-дослідним сектором країни та світу.

3.2 Зарубіжний досвід розвитку аграрного підприємництва в системі забезпечення продовольчої безпеки

Забезпечення продовольчої безпеки – спроможність країни забезпечити якісними продуктами харчування населення. Це глобальна проблема людства, над

вирішенням якої працюють уряди країн та міжнародні організації шляхом збалансування розривів між світовим попитом та пропозицією на сільськогосподарську продукцію.

Найбільшою організацією у світі, яка займається проблемами бідності та голоду, розвитком світового сільського господарства та проблемами продовольчої безпеки у світі, є Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО). Організація має стратегічну програму, сформовану на основі принципу «Ніхто не повинен залишитися без уваги», та має чотири напрями діяльності:

– Покращення виробництва – перехід до раціональних моделей споживання та використання шляхом використання та інклюзивних виробничо-збутових ланцюжків продовольства та сільського господарства на місцевому, регіональному та світовому рівнях, забезпечення стійкості до зовнішніх факторів та стійкості агропродовольчих систем в умовах зміни клімату та навколишнього середовища. Пріоритетні напрями здійснення програми: Інновації для сталого сільськогосподарського виробництва / Рівноправний доступ дрібних виробників до ресурсів / "Блакитна" трансформація / Цифрове сільське господарство / Підхід "Єдине здоров'я".

– Покращення харчування Ліквідація голоду, забезпечення продовольчої безпеки та харчування у всіх формах (включаючи сприяння отриманню поживної їжі та розширенню доступу до здорових раціонів харчування). Пріоритетні напрями здійснення програм: Харчування найбільш вразливих груп населення / Здорові раціони харчування для всіх / Скорочення обсягів втрат та псування харчової продукції / Безпечні харчові продукти для всіх / Прозорість ринків та торгівлі.

– Поліпшення стану навколишнього середовища - захист та відновлення екосистем суші та моря та сприяння їх раціональному використанню, а також боротьба зі зміною клімату (скорочення споживання, повторне використання, утилізація ресурсів, поводження з відходами) на основі формування ефективніших, інклюзивних, несприйнятливих до зовнішніх факторів та стійких агропродовольств.

Пріоритетні напрямки здійснення програм: Використання біоекономіки для сталого виробництва продовольства та ведення сільського господарства/ Пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптація агропродовольчих систем до його зміни / Підтримка біорізноманіття та екосистемних послуг на користь агропродовольчого сектору.

– Поліпшення якості життя - сприяння інклюзивному економічному зростанню шляхом скорочення нерівності (міських та сільських районів, багатих та бідних країн, чоловіків та жінок). Пріоритетні напрямки здійснення програм: Інклюзивні перетворення в сільських районах / Гендерна рівність та розширення прав та можливостей сільських жінок / Забезпечення стійкості міських продовольчих систем / Несприйнятливі до зовнішніх впливів агропродовольчі системи / Надзвичайні ситуації в агропродовольчій сфері / Ініціатива "Рука об руку" (IPP) [30].

Організація Об'єднаних Націй прогнозує, що до 2050 року фермерам необхідно буде виробляти в півтора разу більше продукції, щоб задовольнити попит населення продуктами харчування [12]. Звичайно, досягти цього можна за рахунок впровадження інновацій у сільське господарство, що в свою чергу сприятиме зростанню продуктивності та ефективності аграрного сектора економіки.

У Європейському Союзі розроблена програма продовольчої політики, що має на меті досягнення високих стандартів безпеки продовольства, захист довкілля, захист і поліпшення здоров'я споживачів. В основі політики забезпечення продовольчої безпеки лежить механізм фінансової підтримки фермерських господарств, що залежить від поголів'я худоби та кількості фермерських угідь. Крім того, для забезпечення контролю та покращення всього циклу починаючи з виробництва товару та закінчуючи його потраплянням до споживача, був розроблений документ під назвою «Біла книга про продовольчу безпеку», у якому детально описано усі заходи, котрим уряди країн повинні слідувати для забезпечення продовольчої безпеки, включаючи запровадження інновацій.

Провідною країною у запровадженні інновацій у агросекторі серед європейських держав є Німеччина. Початком на шляху до введення інновацій стало прийняття у 2006 році Національної стратегії високих досліджень, яка охопила 17 сфер, а в 2008 році уряд країни прийняв Стратегію інтернаціоналізації, яка передбачала залучення до інноваційної діяльності іноземних науковців та інвестицій, а також студентів. Це дозволило країні кооперуватися та тісно співпрацювати з науково-технологічними центрами, закладами вищої освіти та дослідницькими інституціями, а також інвестувати у довгострокові та короткострокові дослідження.

Програма Німеччини також спрямована на поступовий перехід на відновлювальні джерела енергії та екологічного виробництва у сільському господарстві в майбутньому. Головним органом, що керує та забезпечує виконання стратегій та сприяє впровадженню іновацій є Федеральне відомство національного сільського господарства. Завдяки цьому аграрні підприємства спромоглися вивести власний продукт на новий рівень якості та конкурентоздатності на міжнародному ринку. Основними напрямками державної підтримки Німеччини є :

- підтримка сталого розвитку агросектору;
- підвищення рівня інформатизації щодо іновацій в аграрному секторі серед населення;
- підвищення конкурентоздатності аграрного сектору Німеччини;
- збільшення виробничих потужностей;
- збереження природних ресурсів та покращення умов праці;
- підтримка наукових заходів, що призначені для пошуку шляхів перетворення іновацій на продукцію;
- підтримки заходів та ініціатив, що сприяють розвитку іновацій;
- дослідження суспільних та правових умов, що сприяють розвитку інновацій, а також пошук перспективних напрямів розвитку інновацій.

З 2014 по 2020 роки уряд Німеччини виділив близько 16,9 млрд. євро на розвиток територій сільської місцевості [26] .У дану програму також включили

впровадження інновацій у сільськогосподарську діяльність. Також держава створила кваліфікований та професійний бар'єр щодо купівлі та оренди землі, й жорстко обмежує зміну призначення сільськогосподарських земель [16, с. 71].

Ізраїль називають «колискою» для агростартапів. Його агрокомплекс є одним з найрозвинутіших та найпродуктивніших у світі. Не зважаючи на незручне географічне розташування, суровий спекотний клімат, опустелення багатьох територій країни та нестачу води Ізраїль веде ефективну політику стимулювання виробництва шляхом впровадження інновацій та сучасної агротехніки, що дозволяє одному фермеру годувати близько 115 людей, що всемоє більше від аналогічного показника в Україні. Таких успіхів країна досягла завдяки сфері крапельного зрошення, де вже займає понад 50% світового ринку, скаутингу, оптимізації використання енергії та Data Science, а за прогонами експертів до 2050 року праця в сільському господарстві буде майже повністю автоматизованою.

Уряд Ізраїлю підтримує стартапи сфері хай-тек. Так держава найняла сільгоспконсультантів, які навчають, консультують, допомагають отримати пільгові кредити та реалізувати власну модель бізнесу фермерам-початківцям. Щорічно уряд Ізраїлю витрачає понад 300 млн. доларів на наукові дослідження в сфері інновацій сільськогосподарського сектору [13].

Ще одією державою, яка почала активно впроваджувати інновації у аграрний сектор, є Швейцарія. Вона, подібно до Ізраїлю, також не має усіх умов для ведення сільського господарства, проте намагається компенсувати це впровадженням іновацій. Не зважаючи на складний ландшафт, високогірність та клімат країни, не дивно, що кількість зайнятих у агросекторі складає лише 3.2% населення, проте Швейцарія спромоглась досягнути показника самозабезпечення продуктами харчування у 50%. Також уряд країни створив на прикладі американської «Кремнієвої долини» власну «Іноваційну продовольчу долину», що допомагає країні займаті провідні позиції у світі за впровадженням таких інновацій, як обробіток

великих обсягів даних, штучний інтелект та робототехніка, використання безпілотників задля аналізу стану врожаю [52].

Подібно до Швейцарії у Нідерландах також існує власна «харчова долина» під назвою Food Valley NL, яка є кооперацією науки та бізнесу, і також створена для ведення наукової діяльності у напрямку впровадження інноваційних технологій у сільське господарство. На сьогодні стан впровадження інновацій дозволяє Нідерландам, попри свою обмеженість у земельних ресурсах та лише 2% зайнятого населення у сільському господарстві, займати друге місце після США у експорті продуктів харчування.

Одним із лідерів у впровадженні інновацій у аграрний сектор є США. Сільське господарство відіграло у США визначну роль ще з моменту заснування держави і стало магнітом для мігрантів, що переселялись на нові землі, переважно з Європи. Проте через деякий час фермерство почало втрачати прибутки через зниження врожайності. Тоді американський уряд почав надавати різного роду підтримку для фермерів, щоб підтримати галузь та гарантувала робочі місця та податкові надходження до державного бюджету. За основу уряд взяв такий метод підтримки, як надання субсидій, проте у 2014 році систему субсидіювання замінили на систему страхування ризиків [34]. Сьогодні аграрний сектор США характеризується високою організацією виробництва сільськогосподарських продуктів та впровадженням сучасних досягнень науково-технічного прогресу: машинізації, селекції, хімізації, організації сільськогосподарського процесу біотехнології та інформатики. Окрім технічної та технологічної модернізації науково-технічний процес торкнувся й впровадження сучасних методів ведення бізнесу на різних видах підприємництва. На сьогоднішній більша частина американських ферм, більш ніж 1,5 млн або 82% від загальної кількості, входять до групи малих ферм. Головною їхньою цінністю є велика кількість землі у приватній власності фермерів – 43,4 % від загальної площі. Також цю фермерську модель підтримує та захищає держава, яка

обмежує скупку землі великим капіталом і виведення цієї землі із сільськогосподарського обігу [13].

Найкраще пояснює швидке зростання продуктивності полів і ферм США, високу якість і дешевизну сільськогосподарської продукції та високу продуктивність праці в сільському господарстві головна особливість американського фермерства - тісна співпраця з науковцями й застосування останніх наукових розробок на практиці. Завдяки такій співпраці американські фермери отримують величезну вигоду. Понад 50% приросту валового сільськогосподарського продукту забезпечується шляхом впровадження нових технологій, інша частина забезпечується завдяки збільшенню обсягу ресурсів. [16].

Серед країн Азії, які досягли значних результатів у галузі агроінновацій є Японія. На острові лише 20% земель знаходяться сільськогосподарському застосуванні, і враховуючи це середня фермерське господарство становить лише 2 га. В 2014 році Міністерство сільського господарства Японії впровадило політику «розумного» сільського господарства, яке спрямоване на розвиток робототехніки та інформаційних технологій задля підвищення продуктивності виробництва. Сьогодні в Японії розвиваються роботизовані поля, кооперативні лоббі, урбаністичні фермерства, розумна аквакультура, агротуризм та інші сучасні підходи до зростання ефективності в аграрному секторі [19].

Щодо Китаю, то в 2019 році за підсумками конференції щодо перспектив сільського господарства було представлено доповідь з прогнозом на 2020-2029 роки про ситуацію на ринку вісімнадцяти основних видів сільськогосподарської продукції та прогнозами у галузі виробництва, споживання, торгівлі та ціноутворення протягом наступних 10 років, а також аналізом існуючої невизначеності.

У доповіді сказано, що центр уваги щодо розвитку сільського господарства у Китаї зміститься з нарощування виробництва до підвищення якості. Значно збільшиться виробництво та постачання екологічно чистої, високоякісної та безпечної продукції. Оптимізація структури продовольчих зернових культур при

поступовому скороченні посівних площ буде продовжуватись до поки підвищення врожайності з одиниці площі не почне сприяти стійкому зростанню обсягів виробництва рису та пшениці із середньорічним темпом приросту не менше 1% у наступні 10 років.

Середньорічний темп зростання обсягів виробництва соєвих бобів та молочної продукції триматиметься на рівні 3%; кукурудзи, фруктів та м'яса свійської птиці - 2-3 %; свинини, яловичини та баранини, а також цукру, овочів та картоплі - в межах 1-2 %.

У доповіді зазначається, що зростання населення Китаю призведе до подальшого зростання споживання продуктів харчування. Очікується, що в найближчі 10 років загальний обсяг внутрішнього споживання рису та пшениці зросте на 2,4% та 11,8%, відповідно.

Збільшення масштабів виробництва продукції тваринництва сприятиме зростанню обсягів споживання корму переважно з грубого зерна та соєвих бобів. Очікується, що загальний обсяг внутрішнього споживання кукурудзи та соєвих бобів зросте на 18,7% та 14,5%, відповідно.

Зміна структури споживання продуктів харчування в Китаї стимулюватиме попит на продукти тваринного походження. За прогнозом зросте загальний обсяг внутрішнього споживання м'яса на 20,7%, яєць на свійської птиці на 8,9%, молочних продуктів та продуктів на 39,5% та продуктів водного промислу на 9,8%.

Аграрний сектор Китаю стане ще більш відкритим до зовнішнього світу. У доповіді наголошується, що міжнародна торгівля сільськогосподарською продукцією активно розвиватиметься, а КНР зміцнить торговельні зв'язки зі США, Бразилією, АСЕАН, ЄС, Австралією та країнами, що беруть участь в ініціативі "Пояс та шлях", та залишиться найбільшим у світі імпортером сільськогосподарської продукції, а джерела її поповнення стануть більш диверсифікованими. Також Китай буде збільшувати кількість орендованих земель на територіях інших країн.

Згідно з доповіддю, імпорт пшениці та кукурудзи збільшиться на 67,1% та 74,6%, відповідно. Імпорт соєвих бобів досягне росту у 7,5%, а імпорт цукру зросте на 142,7%. На початку наступного десятиліття прогнозується істотне зростання китайського імпорту свинини та її стрімке падіння у наступний період через відновлення вітчизняного виробництва. Тим часом збільшення імпорту яловичини та баранини продовжиться. При цьому збережеться зростання експорту традиційно конкурентоспроможної продукції, включаючи фрукти, овочі та водну продукцію - на середньорічному рівні 5,9%, 3,2% і 1,3%, відповідно.

Китай продовжить удосконалюватися механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію під час чого спостерігатиметься тенденція підвищення як номінальних, і реальних цін.

У доповіді наголошується, що постачання продовольчим зерном буде на достатньому рівні, сильніше проявиться тенденція формування ринкових цін на рис та пшеницю. При цьому з'являться проблеми з постачанням фуражних зернових, очікується помірне зростання цін на кукурудзу. Виникне дефіцит продукції, що вимагає великих земельних площ для виробництва, таких як соєві боби, бавовна, цукор і рослинна олія [27].

Отже, вивчення світового досвіду розвитку аграрного сектору та впровадження в нього сучасних технологій, інновацій, ноу-хау, а також політики ведення сільського господарства допоможе Україні вивести власний агросектор на новий рівень задля забезпечення власної економічної та продовольчої безпеки, а також підтримання іміджу серед світової спільноти, як країни з потужним аграрним сектором.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі зроблено теоретичне узагальнення сутності та особливості аграрного підприємництва та продовольчої безпеки, аналіз її сучасного стану, включаючи аналіз тваринництва, рослинництва, рівня самозабезпечення країни продуктами харчування. Описано стан та тенденції розвитку вітчизняного і також зарубіжний досвід ведення підприємництва в системі забезпечення продовольчої безпеки країни.

Аграрне підприємництво – відносини між людьми та державою у сфері виготовлення сільськогосподарської продукції з метою отримання прибутку, і головним ресурсом для якої є земля. Також це сектор економіки, який в першу чергу зайнятий виготовлення продукції життєвої необхідності. Увесь агробізнес можна поділити на три функціональні рівні, першим з яких є діяльність сільськогосподарських виробництв на рівні кооперативів та об'єднань, другий рівень – на рівні національної економіки третій рівень – міжнародний. На сьогоднішній день агросектор України недостатньо захищений через недосконалу законодавчу базу та слабе фінансування та підтримку з боку держави.

Продовольча безпека держави – головна проблема урядів країн та людства загалом. Досі науковці не дійшли єдиного визначення даного поняття, проте узагальнивши інформацію з опрацьованої літератури можна висунути наступне твердження: Продовольча безпека країни - в першу чергу це повне подолання голоду, і лише після цього - забезпечення державою фізичної та економічної доступності населення до якісних, у достатній кількості для здорового харчування та звичайної життєвої діяльності продуктів харчування у будь-який складний чи кризовий час. Дане поняття також включає в себе імпортозалежність, самозабезпеченість продовольством та стан аграрного сектору в країні.

У результаті дослідження встановлено продовольчої безпеки країни існує безліч загроз як природного походження, так і загроз від діяльності людей.

Подолання що одних що інших потребує тісної співпраці з науковим сектором та значної державної підтримки. Для подолання посухи у світі широко використовуються різноманітні системи поливу, для підвищення родючості та покращення врожаю – добрива, селекція, агрохімія та багато іншого, однак це потребує значного фінансування. Зі свого боку держава може забезпечити захист та підтримку агросектору та його співпраці з нанковим сектором шляхом фінансування, надання грантів, пілг, страхування ризиків та підтримки національних виробників та продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Визначено, що на сьогодні агровиробництво складає приблизно 14% ВВП України. Найбільшу частину за формою господарювання займають фермерські господарства. Аналіз величини та кількості засаджених різними культурами посівних площ за останні кілька років показав, що існує різна динаміка в залежності від культури та ситуації на ринку: кількість площ, виділених під засів зернових та зернобобових зростає у той час, як величина площ для посіву технічних та кормових культур зменшується. Родючість також була різною, адже на неї впливають як і погодні умови, так і інтенсивність обробки землі. Рентабельність більшої частини культур рослинництва є додатною.

Тваринництво – це комплекс галузей, що займається розведенням тварин, зокрема велику рогату худобу, свиней, дрібну худобу та птахів та постачає для населення м'ясо, молочну продукцію, яйці, рибу, вовну, шкіру, мед та інші. Галузь переживає значний занепад з самого початку незалежності України, що простежується в першу чергу з негативної динаміки зміни поголів'я худоби на фермах та кількості фермерських господарств загалом. Аналіз показників показав, що поголів'я худоби за час незалежності знизилось у 3-8 разів. Також переконливим аргументом є від'ємна рентабельність більшості основних продуктів тваринництва.

Визначено, що в Україні присутні наступні організаційні форми господарств: господарські товариства, приватні підприємства, кооперативи, фермерські господарства, державні підприємства та інші форми. Провівши аналіз усіх форм

господарювання з поділом підприємства по величині посівних площ або поголів'я тварин можна зробити висновок, що найбільшу частину продукції рослинництва виробляють господарства з середньою величиною посівних площ, проте найефективніше землю використовують великі. У вирощуванні сільськогосподарських тварин та виготовленні продукції тваринного походження найбільшу часту займають підприємства з великою кількістю поголів'я худоби.

Доведено, що Україна майже повністю забезпечує себе основними сільськогосподарськими продуктами харчування, зокрема тваринництва: м'ясом на 110,13%, молоком на 99,14%, яйцями на 125%. З продуктів рослинництва: картоплею на 98,72%, овочами та баштанними на 104,55%, ріпаком на 786%, зерновими на 323%, соєю на 189,5%. Також проаналізувавши тенденцію споживання продуктів харчування населенням можна зробити висновок, що населення переходить до здорового харчування, почавши вживати менше хліба та цукру, та збільшило в раціоні кількість м'яса, овочів та фруктів.

Проведено аналіз актуальних проблем ведення сільського господарства в системі забезпечення продовольчої безпеки країни. Описано шляхи розвитку сільського господарства на основі довгострокової стратегії продовольчої безпеки на період до 2030 року та визначено основні цілі серед яких: забезпечення економічної та фізичної доступності усіх соціальних та демографічних груп населення до достатньої кількості безпечних продуктів харчування протягом всього року; підтримка сталого розвитку сільського господарства; досягнення високого рівня продовольчого самозабезпечення та продовольчої незалежності; зниження рівня смертності та захворювань населення, пов'язаних з харчуванням.

Було визначено основні завдання у процесі подальшого розвитку сільського господарства в системі забезпечення продовольчої безпеки країни: збір даних та запровадження системи моніторингу за продовольчою безпекою країни; створення системи раннього виявлення та попередження загроз для національної продовольчої безпеки; пошук шляхів забезпечення населення продуктами харчування у

надзвичайних ситуаціях; впровадження досягнень науково-технічного прогресу та досягнень у науці в аграрний сектор.

З'ясовано, що для розвитку сільського господарства необхідні інвестиції в основні засоби, приблизно на рівні 1200 млн грн на рік, та оборотні засоби 1900 млн грн на рік, а також у племінні та генетичні ресурси. Ця сума включає повернення близько третини вартості будівництва. За таких умов можливо збільшити поголів'я свиней на 18%, ВРХ на 11%, та на 5% виробництво молока.

Україна використовує лише близько 20% власного сільськогосподарського потенціалу, тому реформи у рослинництві матимуть позитивні наслідки у випадку застосування всього наукового й економічного. Для цього необхідно оновити та модернізувати матеріально-технічну базу, вдосконалити технології вирощування польових культур шляхом використання агротехнічних і біологічних прийомів вирощування зернових, кормових і технічних культур. Особливе значення має оптимізація структури посівних площ, використання органічних джерел живлення рослин, біологічних і агротехнічних методів їх захисту, виведення сортів, що не уражуються шкідниками та хворобами, сортів, стійких проти бур'янів.

Вивчаючи зарубіжний досвід розвитку сільського господарства у системі забезпечення продовольчої безпеки було виявлено, що світові лідери в процесі ведення аграрного підприємництва активно впроваджували в нього інновації у вигляді сучасних технологій, нових стратегій методів ведення бізнесу, досягнень у агрохімії, селекції та перетворення слабких сторін на сильні. Подібних результатів країни-лідери досягли завдяки тісній співпраці аграрного та наукових секторів, а також за підтримки та фінансування кожного з секторів окремо та їхньої співпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкін Л.І., Зельднер А.Г. Формування міждержавних інтегрованих об'єднань: методологія та практика. М., 2001. 274 с.
2. Алексеева. Я. Наукові засади визначення продуктової безпеки. Збірник наукових праць. Ефективність державного управління: Львів. 2015, вип. 42. с.100-107.
3. Глобальний індекс продовольчої безпеки
[URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%BE%D1%97_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%BE%D1%97_%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8)
4. Головачова О. С., Мельник Т. М. Оцінка державної підтримки аграрного сектору України. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2013. № 3. с.184
5. Державна служба статистика України. URL: www.ukrstat.gov.ua
6. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів URL: <https://dpss.gov.ua/>
7. Єрмаков О. Ю. Методологія економічного дослідження аграрних проблем. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. № 3 (80). Т.2. С.5-12.
8. Жук. В. М. Агробізнес. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=42579 (дата перегляду: 08.11.2021)
9. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII (стаття 1). URL: kodeksy.com.ua/pro_natsional_nu_bezpeku_ukrayini.html

10. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» (Проект закону України от 21.03.2018 № 8171. URL:w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511)

11. Зеленська О.О. Система продовольчої безпеки: сутність та ієрархічні рівні. Вісник ЖДТУ. 2012. № 1 (59). С.108-112

12. Інноваційне забезпечення аграрного сектору економіки: аналіз стану. Мазуренко О. В., Столярчук Н. М. Економіка АПК. 2019. № 12. С. 37-43. URL: <http://eapk.org.ua/contents/2019/12/37>

13. Інтернет-видання «Крихітний гігант». URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/3245-journal-no-32/krikhitnij-hihant.html>

14. Кваша С. М., Голомша Н. Є. Конкуренентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку. Економіка АПК. 2010. № 5. С. 99–104.

15. Кваша С.М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. К.: ЗАТ —НІЧЛАВА. 2000. 252 с.

16. Мазур І.І., Піменова О.В. Інституалізація сучасних форм господарювання в аграрному секторі економіки: монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2016. 239 с.

17. Мельник С. І. Основні напрямки формування конкурентних переваг аграрних підприємств України в ринкових умовах : монографія. Луганськ : Ноулідж, 2010. 368 с.

18. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання: Монографія. Харків: Основа, 2002. 300 с.

19. На стиці традицій та інновацій, або 5 нотаток про АПК Японії. URL: <https://agroportal.ua/publishing/inopressa/na-styke-traditsii-i-innovatsii-ili-5-zametok-ob-apk-yaponii/>

20. Надвиничний С. А. Визначальні компоненти стратегії економічного розвитку аграрної сфери регіону в умовах глобалізації. Теоретико- методологічні

засади ефективного розвитку аграрного виробництва: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24–25 квіт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 62–65.

21. Надвиничний С. А. Галузева специфіка функціонування та розвитку аграрної сфери регіону. Облік і фінанси. 2015. № 1(67). С. 159–166.

22. Надвиничний С. А. Економічний розвиток аграрної сфери України на інноваційній основі. Економічний аналіз. 2018. № 28-4. С. 31–35.

23. Надвиничний С. А. Формування стратегії економічного розвитку аграрної сфери України. Тернопіль: «ВПЦ Економічна думка ТНЕУ», 2018. 38 с.

24. Надвиничний С. А., Файфура В. В. Продовольча безпека як головний стратегічний пріоритет економічного розвитку аграрної сфери економіки України. Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Економічна думка. 2017. № 22. С. 38–42.

25. Науково-прикладні основи ефективного розвитку аграрного сектору економіки : монографія. Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. 271 с.

26. Німецький аграрно-політичний діалог.
URL:https://agrardialog.ru/files/prints/programmi_podderzhki_innovatsiy_v_selskom_hoz_uaystve_germanii.pdf

27. Новини Сінхуа. URL: <http://www.chinaview.cn/>

28. Основи підприємницької діяльності та агробізнесу / За ред. М. М. Ільчука. К.: Вища освіта, 2002. 398 с

29. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015. Урядовий кур'єр. 2015. 15 січ. (№ 6).

30. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН. URL: <https://www.fao.org/>

31. Проект закону України «Про продовольчу безпеку України». URL: zakon.rada.gov.ua/go/3498-17

32. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення

продовольчої безпеки України : аналіт. доп. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2011. 104 с.

33. Руликівський В. Система показників оцінювання впливу агропромислового комплексу на ефективність забезпечення продовольчої безпеки держави/ Вісник НАДУ. 2009. № 1. С. 115

34. Світові моделі підтримки сільського господарства. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricworld/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva.html>

35. Семенов В.Ф., Сіваченко І.Ю., Федоряк В.П. Загальний курс агробізнесу: Навч. посібник. К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – 301 с.

36. Сіваченко І.Ю. Міжнародний агробізнес: Навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2003. 208 с.

37. Сільське господарство України: статистичний збірник за 2018 р. Державна служба статистики України. Київ, 2019. 235 с.

38. Слав’юк Р. Суть, природа та інтегральні форми реалізації аграрного бізнесу. Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. 2001. № 8. С. 86-92.

39. Тернавська І. Б. Стратегія продовольчої безпеки. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/56/54>.

40. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика : монографія. Львів, 2010. 168 с.

41. Ульянченко А. В., Прозорова Н. В. Продовольча безпека – основа національної безпеки держави. Інтернет газета «Конгрес-Світ». 2014. URL: http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5

42. Федулова І. В. Дослідження продовольчої безпеки: принципи і підходи щодо оцінки. Стратегія економічного розвитку України. 2014. № 34. С. 40–46.

43. Чечель О. М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки. Економіка АПК. № 8. 2000. С. 73–75.

44. Шибаніна О. В. Формування і ефективний розвиток продовольчого підкомплексу АПК: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2007. 368с
45. Шевченко О. О. Розвиток державної політики продовольчого забезпечення: автореферат. 2009. С. 12
46. Шуботович Т.А. Теоретичні основи конкурентоспроможності аграрних підприємств. Сталій розвиток економіки. 2011. № 1. С. 84–87.
47. Щєкович О.С. Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України. Київ: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 278 с.
48. Boyko, Ye. O. (2008). Vplyv protsesiv hlobalizatsiyi na rozvytok ahroprodovol'choyi sfery. Natsional'ne hospodarstvo Ukrayiny: teoriya ta praktyka upravlinnya, 8, p. 102-109
49. Devis S.H. and Goldberg P.A. A concept of agribusiness. Boston Mass: Harvard Univ. 1957.
50. Encyclopedia Britannica, Vol. I. London: Britannica, 1990. — p. 153.
51. Global Food Security Index 2020 URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/03/GFSI2020.pdf>
52. Making the most of smart farming. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/making-the-most-of-smartfarming/45997522>
53. Mel'nyk L.L. (2002), “Essence and peculiarities of classification of private farms in the agrarian sector of the economy”, Ekonomika APK, vol. 7, pp. 69-70.
54. Onyschenko V. (2005), “Shifts in the organizational structure of agricultural enterprises”, Ekonomika Ukrainy, vol. 11, pp. 58-59.

